

Mehmed HODŽIĆ, MA

Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju

mehmed.hodzic@iis.unsa.ba

IZ HISTORIJE DŽAMIJE I DŽEMATA ŽIVALJEVIĆI KOD ROGATICE

Apstrakt: *Koristeći se primarno neobjavljenom arhivskom građom, ali i publikovanim izvorima, štampom i postojećom literaturom, autor u ovome radu nastoji hronološkim slijedom rekonstruisati pojedine segmente u funkcionisanju i djelatnosti džemata Živaljevići u opštini Rogatica, te analizirati kako su se na njih odražavale društveno-političke okolnosti na lokalnom i širem planu. Rad prati historijat džamije u selu Živaljevići od osmanskog perioda do savremenog doba i nema namjeru cjelokupnog sagledavanja i prikaza postojanja ove džamije, već u skladu sa autoru dostupnom izvornom građom ima za cilj predstaviti samo određene fragmente iz kojih se oslikava djelatnost Islamske zajednice na području okoline Rogatice u dužem vremenskom okviru. Ovaj tekst predstavlja doprinos proučavanju i poznavanju historije rogatičkog kraja.*

Ključne riječi: *Živaljevići, Rogatica, džamija, džemat, vakuf, imami, mekteb-iptidaija, mualimi, izgradnja, rušenje, obnova.*

FROM THE HISTORY OF THE MOSQUE AND THE JAMAAT IN ŽIVALJEVICI NEAR ROGATICA

Abstract: *Utilizing primarily unpublished archival materials, along with published sources, press records, and existing literature, this study aims to chronologically reconstruct various aspects of the functioning and activities of the Živaljevići jamaat in the municipality of Rogatica. Furthermore, it seeks to analyze how socio-political circumstances, both local and broader, influenced its*

development. The paper traces the history of the mosque in the village of Živaljevići from the Ottoman period to the present day. However, it does not intend to provide a comprehensive overview of the mosque's existence but rather, in accordance with the available source material, to present selected fragments that reflect the activities of the Islamic Community in the Rogatica area over an extended period. This text represents an attempt to contribute to the study and understanding of the history of the Rogatica region.

Keywords: *Živaljevići, Rogatica, mosque, jamaat, waqf, imams, ibtidai mekteb, muallims, construction, destruction, restoration.*

UVODNE NAPOMENE

Razvoj bosanskohercegovačke historiografije u posljednje tri decenije u velikoj mjeri usmjerio je fokus istraživača sa dominirajuće političke i socijalne historije ka izučavanju kulturne historije i historije svakodnevnice. Posebno se, u tom kontekstu, treba istaći proučavanje lokalne historije. Da bi se razumjela društveno-politička kretanja i promjene potrebno je spoznati lokalne i regionalne prilike, makar u onoj mjeri koliko i centralne, odnosno opće.¹ Stoga se kao potpuno ispravna i objektivna tvrdnja može posmatrati sljedeći stav: „Koliko je proučavanje i poznavanje nacionalne historije važno za izgradnju i afirmaciju identiteta jedne zemlje, naroda i društva, toliko je izučavanje lokalne historije važno za izgradnju i promociju svojstvenosti i identiteta lokalne zajednice.“² Otežavajuću okolnost u realizaciji ovakvih težnji i usmjerenja predstavlja nedovoljan broj dostupnih historijskih izvora koji se odnose na prošlost lokalnih sredina, kao i nesređenost postojeće arhivske građe u pojedinim institucijama. Stoga pojedini istraživači, osobito amateri i entuzijasti, u mnogo slučajeva koriste usmenu predaju kao osnovni izvor u deskripciji događanja i pojava u prošlosti jednog mjesta. Ta svjedočanstva i sjećanja, koliko god bila značajna, ipak ne mogu imati primat nad izvorima prvog reda, koji moraju predstavljati temelj svakog ozbiljnog naučnog djela, čijim se adekvatnim korištenjem i analizom uz upotrebu naučne metodologije dobija

¹ Galib Šljivo, „Zavičajna zbirka kao historijski izvor lokalne historije“, u: *Gračanički glasnik*, God. XI, br. 22, Monos, Gračanica, 2006, str. 44.

² Semir Hadžimusić, „Značaj izučavanja lokalne historije za razvoj historiografije – primjer istraživanja prošlosti općine Lukavac“, u: *Društvene i humanističke studije*, br. 3, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, Tuzla, 2017, str. 167.

zadovoljavajući i prihvatljiv rezultat. Upravo iz ovog razloga postoje razlike u dosadašnjim ostvarenjima na polju izučavanja lokalne historije. One se ne ogledaju samo u tome na osnovu koje izvorne podloge je neki rad nastao, već se očituju i u metodološkim pristupima samih autora, što se primarno veže za radove profesionalnih historičara.³ Brojnost dosadašnjih ostvarenja razlikuju se među pojedinim regijama. Tako su neke lokalne zajednice u daleko većoj mjeri bile predmetom istraživanja nego druge.⁴ U kontekstu teme ovoga rada vrijedi istaći da su o Rogatici objavljene dvije sintetske historijske monografije, više studija različitog karaktera, kao i nekoliko pojedinačnih monografija koje tretiraju prošlost određenih sela rogatičkog kraja.

Živaljevići kao selo, niti džamija i džemat u njemu, nisu bili predmetom istraživanja predstavljenog u vidu samostalne historijske studije. U monografijama o Rogatici ovo mjesto se spominje gotovo usputno i uopšte mu nije posvećena značajnija pažnja, a trebala je biti barem zbog stravičnih četničkih zločina u Drugom svjetskom ratu nad muslimanima ovog područja.⁵ U studijama posvećenim susjednim selima, Godomilju i Staroj Gori, nailazimo na

³ Azem Kožar, "Neki metodološki aspekti istraživanja lokalne historije", u: *Gračanički glasnik*, God. XVI, br. 32, Monos, Gračanica, 2011, str. 180.

⁴ Tome u značajnoj mjeri doprinosi činjenica da pojedine lokalne zajednice osobitu pažnju posvećuju izdavanju stručnih i informativnih glasila. Kao vrijedan primjer može se navesti postojanje *Gračaničkog glasnika*, na čijim stranicama je tokom dugogodišnjeg publikovanja objavljen veliki broj radova o prošlosti Gračanice i drugih lokalnih sredina. Međutim, treba istaći da i u pojedinim mjestima gdje ne postoji ovakva vrsta izdavačke djelatnosti, ima velikog interesa za izučavanjem historije. Takav slučaj je, npr, sa Tešnjom, gdje su gotovo sva okolna mjesta monografski obrađena. Ova ostvarenja razlikuju se po kvaliteti i korištenoj izvornoj podlozi, ali u svakom slučaju predstavljaju važan doprinos poznavanju prošlosti tešanskog kraja. O tome pogledati: Sakib Kurtić, Elvedin Aličić, *Lepenica. Naselje višestoljetnog života*, JU Opća biblioteka Tešanj, Tešanj, 2014; Alija Galijašević, *Tešansko naselje Šije u prošlosti i danas*, Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj, 2010; Halil Danović, *Miljanovci u dva sistema*, Planjaj, Tešanj, 2007; Kemal Ljevaković, *Od Trebića do Trepča*, Planjaj, Tešanj, 2006; Esad Hasanićević, Hamdo Kantić, Fahko Hrnjić, *Jevadžije kroz vrijeme*, JU Opća biblioteka Tešanj, Tešanj, 2024; Ago Mujkanović, *Monografija Mjesne zajednice Jablanica*, Štamparija-S, Tešanj, 2016; Esmir Bašić, *Bobare*, Planjaj, Tešanj, 2019; Esmir Bašić, *Mrkotić*, Planjaj, Tešanj, 2018; Rifat Kantić, *Ponešto o Tešnju i njegovim ljudima*, Planjaj, Tešanj, 2008; Alija Galijašević, *77 Tešnjaka*, Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj, 2012; Fadil Halilović, *Džemat Hranković*, Autorsko izdanje, Tešanj, 2021; Ismet Avdić, *Miljanovci u vremenu i prostoru*, JU Opća biblioteka Tešanj, Tešanj, 2015.

⁵ Pogledati: Amir Prašo [et al.], *Rogatica*, Svjetlost, Sarajevo, 1966, str. 12-25; Jusuf Žiga [et al.], *Rogatica: monografija*, TKD Šahinpašić, Sarajevo, 2009, str. 205, 324, 404.

nešto više informacija o Živaljevićima, osobito o organizaciji džemata i vjerskom životu.⁶ Podaci izneseni u monografiji *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini*, gdje su opisani svi džemati i njima pripadajući vjerski objekti, predstavljaju netačne navode kojima se džamija u Živaljevićima ističe kao objekat iz šezdesetih godina dvadesetog stoljeća, pri čemu se potpuno zanemaruje njena višestoljetna prošlost.⁷ U radovima sa arheološkom tematikom mogu se pronaći pojedini navodi o Živaljevićima koji predstavljaju rezultate terenskih arheoloških istraživanja provedenih na tom području.

S obzirom na ranije navedenu tendenciju ka izučavanju lokalne historije, ali i činjenicu da dosadašnja historiografija nije u zadovoljavajućoj mjeri posvetila pažnju ovom pitanju, odlučili smo u ovom radu rekonstruisati pojedine segmente u funkcionisanju i djelatnosti džemata Živaljevići, onoliko koliko dostupna izvorna građa to omogućava, te analizirati kako su na njih utjecala opća društveno-politička dešavanja. Fokus istraživanja usmjeren je primarno na historijat džamije i organizaciju vjerskog života. S druge strane, iako naučna analiza prošlosti samog sela nije predmet ovog rada i treba biti tretirana u okviru zasebne studije, u tekstu se navode i pojedini historijski fragmenti, poput stradanja stanovništva u ratovima, s obzirom na to da se bez njihovog navođenja ne bi mogla formirati ni jasna slika o zadanom predmetu proučavanja. Dakle, osnovni cilj ovog rada jeste osvijetliti dosad naučno neobrađene segmente u historiji rogatičkog kraja, osobito u djelatnosti Islamske zajednice na tom području. Intencija je da se na taj način pokuša dati doprinos proučavanju lokalne historije i ukaže na historijski značaj ovog mjesta. To je naročito važno u kontekstu trenutnog stanja uzrokovanog agresijom na Bosnu i Hercegovinu i raseljavanja stanovništva zbog kojeg su Živaljevići, iako sa obnovljenom džamijom, gotovo napušteno selo u kome bivši stanovnici i njihovi potomci samo povremeno borave. Izvornu osnovu ovog istraživanja činila je primarno neobjavljena arhivska građa nastala radom institucija vlasti na državnom i lokalnom nivou, kao i organa vakufsko-mearifске uprave, odnosno Islamske zajednice.

⁶ Smail Durmišević [et al.], *Monografija Godmiljsko-boričkog platoa*, A dizajn, Sarajevo, 2018, str.68-70; Osman R. Agić, *Monografija Stare Gore*, Autorsko izdanje, Sarajevo, 2020, str. 47-49, 128-130, 149, 286-290.

⁷ Ismet Bušatlić [et al.], *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini – monografija*, Udruženje ilmije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2013, str. 160.

ŽIVALJEVIĆI KROZ HISTORIJU

Selo Živaljevići udaljeno je oko petnaest kilometara sjeveroistočno od Rogatice, u pravcu Žepe i rijeke Drine. Pripada skupini sela Godomiljsko-boričkog platoa. Iako je u uvodu istaknuto kako rad nema za cilj prikaz historije sela, već isključivo džamije i organizacije vjerskog života, u ovome poglavlju donosimo osnovni hronološki pregled njegovog historijata zbog lakšeg razumijevanja tema koje će u nastavku biti elaborirane.

Tragovi ljudskog življenja na području Živaljevića datiraju iz prahistorije. To je potvrđeno arheološkim iskopavanjima koje je još 1897. godine proveo Franjo Fiala, kustos Zemaljskog muzeja u Sarajevu. On je istražio ukupno deset prahistorijskih tumula. Grobovi su pripadali ranom, srednjem i kasnom bronzanom, te željeznom dobu.⁸ Ova nekropola tumula bila je od izuzetnog značaja za hronologiju bronzanog doba glasinacke kulture.⁹ U Živaljevićima je tokom Fialinih istraživanja pronađena i dobro očuvana antička ara, koja je tada bila u sekundarnoj upotrebi kao stećak, i čiji je dedikant bio Marko Ulpije Markijan.¹⁰ Ovaj spomenik je važan iz razloga što predstavlja jedan od samo dva dosad otkrivena spomenika posvećena samostalnom kultu boginje Junone na prostoru današnje Bosne i Hercegovine.¹¹ O kontinuitetu života u srednjem vijeku svjedoče stećci, koji su na području Živaljevića i bliže okoline zabilježeni na tri lokaliteta.¹² Selo je u ovome periodu teritorijalno bilo pod vlašću bosanske vlastele Pavlovića.

Osim sačuvanih nišana kao materijalnih preostataka iz osmanskog perioda i pisani izvori iz ove epohe govore o naseljenosti područja Živaljevića. U

⁸ Borivoj Čović (ur.), *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Tom 3, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1988, str. 109. Detaljan opis svih deset tumula vidjeti u: Franjo Fiala, "Uspjesi prekopavanja prehistoričkih gromila u jugoistočnoj Bosni (do Glasinca) godine 1897.", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1897, str. 599-601.

⁹ Pogledati: Borivoj Čović, "Neka pitanja hronologije bronzanog doba glasinackog područja", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Nova serija, Sveska 35/36, Sarajevo, 1981, str. 99-140.

¹⁰ Tarik Silajdžić-Salmedin Mesihović, "Votivna ara Jupitera Kapitolinskog", u: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, br. 43, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2014, str. 122-123.

¹¹ Salmedin Mesihović, "CIVES COLONIAE RIS...? Likovi s antičkih epigrafskih spomenika rogatičko-romanijskog područja", u: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, br. 36, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2009, str. 58-59.

¹² Šefik Bešliagić, *Stećci. Kataloško-topografski pregled*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1971, str. 248.

najranijim osmanskim popisima ne nalazi se navod sela pod ovim imenom, ali je spomenut njegov zaseok Podstranje u kome je zabilježeno prisustvo muslimanskog stanovništva.¹³ Teritorijalno, ovo područje je spadalo pod nahiju Vratar. Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine također u ovoj nahiji navodi selo Podstranje i u njemu 23 muslimana sa baštinama i sedam nemuslimana sa baštinama i čiftom.¹⁴ U izvornoj građi s početka devetnaestog stoljeća Živaljevići se spominju kao džemat Živalji, što implicira da se najkasnije krajem osamnaestog stoljeća bio ustalio ovaj naziv.¹⁵ On je zadržan i u narednom periodu što potvrđuje popis stanovništva iz 1850/51. godine, kada je u selu popisano osam kuća sa prezimenima Hadžimustafić, Brankalija, Živalj, Zimić, Kadrić i Bahić.¹⁶ Kao jedan od džemata; najniže jedinice u teritorijalnoj podjeli osmanske Bosne; u kadiluku Rogatica i Bosanskom sandžaku, Živaljevići su dočekali austrougarsku okupaciju i okončanje višestoljetne osmanske vlasti.

Za vrijeme austrougarske okupacije i uprave Živaljevići su administrativno bili organizovani kao džemat ili seoska općina u kotaru Rogatica.¹⁷ U selu su egzistirali džamija i mekteb. Za vrijeme Prvog svjetskog rata, a usljed okupacije Istočne Bosne od srbijanske i crnogorske vojske, stanovništvo je moralo izbjeci u unutrašnjost zemlje. U periodu između dva svjetska rata Živaljevići gube svoj samoupravni status lokalne jedinice i postaju dio novoosnovane opštine Borike u srezu Rogatica.¹⁸ Najveće stradanje u svojoj historiji selo je doživjelo u Drugom svjetskom ratu, kada su četnici izvršili masovni pokolj stanovništva. Prema navodima Osmana R. Agića u periodu od 1941. do 1945. godine ubijeno je najmanje 159 stanovnika ovog mjesta.¹⁹ To je u značajnoj mjeri demografski utjecalo na kasniji oporavak sela i obnavljanje

¹³ Ahmed Aličić (priredio), *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, Islamski kulturni centar Mostar, Mostar, 2008, str. 44.

¹⁴ Lejla Gazić (priredila), *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, Svezak II, Bošnjački institut Zürich – Odjel Sarajevo-Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2000, str. 559-560.

¹⁵ Lamija Hatibović-Rijana Jusufbegović-Amer Maslo, "Muslimanska lična imena u djelomičnom popisu uživalaca timara u Bosanskom ejaletu iz 1830. godine", u: *Antroponimi orijentalnog porijekla: Jezik, kultura, identitet*, Bošnjački institut – Fondacija Adila Zulfikarpašića, Sarajevo, 2024, str. 122.

¹⁶ Kemal Nurkić-Velija Palo, *Stanovništvo Čelebi Pazara polovinom XIX stoljeća*, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla, 2020, str. 188-190.

¹⁷ Pored Živaljevića, opštinu su sačinjavala sljedeća sela: Brankovići, Krvojevići, Medna Luka, Obadi, Oprašići, Osovo, Pešurići, Šatorovići, Sjemeć, Stara Gora, Stari Brod i Štavanj. – *Glavni pregled političkoga razdielenja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1879, str. 23.

¹⁸ Žiga, *Rogatica: monografija*, str. 120.

¹⁹ Agić, *Monografija Stare Gore*, str. 286-290.

života u poslijeratnim uslovima nove Jugoslavije. Kraj dvadesetog stoljeća Živaljevićima je donio novi pogrom, a njegovom stanovništvu treći odlazak u izbjeglištvo u posljednjih osam decenija. Selo je za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu u periodu od 1992. do 1995. godine u potpunosti uništeno, a preživjeli stanovnici su se raselili u druge gradove zemlje i inozemstva.

ETNIČKA PRIPADNOST	GODINE PROVEDBE POPISA STANOVNIŠTVA					
	1879. 20	1885. 21	1895. 22	1910. 23	1991. 24	2013. 25
Muslimani/Bošnjaci	129	124	145	170	69	14
Pravoslavci/Srbi	129	188	43	44	25	5
UKUPNO:	258	312	188	214	94	19

Kretanje broja stanovnika sela Živaljevići prema pojedinim provedenim popisima stanovništva

Ovim kratkim hronološkim pregledom prošlosti sela Živaljevići nastojali smo ukazati na pojedine historijske fragmente koji su oblikovali način života u ovom mjestu. Spomenuti vrijedni arheološki nalazi potvrđuju značaj koji isti imaju za razumijevanje historije cjelokupne Bosne i Hercegovine. U nastavku ćemo se kroz elaboraciju glavne teme ovoga rada osvrnuti i na druge događaje važne za uobličavanje jasne slike o zadatom predmetu proučavanja.

IZGRADNJA, RUŠENJE, OBNOVA: SEGMENTI HISTORIJSKOG KONTINUITETA DŽAMIJE ŽIVALJEVIĆI I DJELATNOSTI DŽEMATA

Najstarija džamija na području Godomiljsko-boričkog platoa jeste carska džamija u Godomilju izgrađena u petnaestom stoljeću. Tri stoljeća ona je bila jedini muslimanski vjerski objekat u ovom dijelu Rogatice. Kada je tačno došlo do odvajanja dijela njenog džemata i izgradnje džamije u Živaljevićima nije nam

²⁰ Glavni pregled političkoga razdielenja Bosne i Hercegovine, str. 23.

²¹ Statistika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine po popisu naroda od 1. maja 1885, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1886, str. 51.

²² Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 1896, str. 107.

²³ Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 1912, str. 40-41.

²⁴ Žiga, Rogatica: monografija, str. 285.

²⁵ https://web.archive.org/web/20201120175915/https://popis.gov.ba/popis2013/doc/Knjiga2/BOS/K2_T2-2_B.xlsx; pristup ostvaren: 8. 2. 2025.

poznato. Naša nastojanja da u Osmanskom arhivu u Istanbulu pronađemo bilo kakav podatak o ovoj džamiji, nekom njenom službeniku i selu općenito za sada su ostala bez uspjeha. Usmena predaja navodi da je džemat izdvojen u drugoj polovini osamnaestog stoljeća, odnosno između 1760. i 1800. godine.²⁶ Iako ovakva tumačenja godine izgradnje džamije u Živaljevićima bez valjanog pisanog izvora ne mogu biti smatrana apsolutno tačnim, postojeća izvorna građa upućuje na zaključak da ovi navodi ipak nisu bez osnova. U tom kontekstu treba promatrati i ranije spomenuti popis uživalaca timara s početka devetnaestog stoljeća koji navodi džemat Živalji. Prema tumačenju Avde Sućeske džemat kao krajnja karika u teritorijalnoj podjeli osmanske Bosne, iako u sistemu državne uprave nije činio neko posebno upravno područje, bio je usko vezan za postojeću džamiju u kojoj se obavljao džuma-namaz petkom.²⁷ Shodno tome, upoređujući usmenu predaju i u izvorima spomenuti džemat Živalji, može se zaključiti da je do izgradnje džamije u Živaljevićima najkasnije došlo krajem osamnaestog ili početkom devetnaestog stoljeća. Njeno postojanje tokom devetnaestog stoljeća zabilježeno je u relevantnoj izvornoj građi, o čemu će u nastavku ovog i u sljedećem poglavlju biti više riječi.

Dostupne informacije, iako skromne i neprecizne, upućuju, dakle, da je džamija u Živaljevićima sagrađena u osmanskim periodu i kao takva nastavila egzistirati u narednim stoljećima. Izvorna građa nastala u austrougarskom periodu donosi daleko više podataka o funkcionisanju džemata, što omogućava formiranje jasnije slike o ovoj temi, bez obzira na njihovu fragmentiranost. O postojanju specifičnih službeničkih praksi pri džamiji Živaljevići govori i jedan dokument iz maja 1887. godine. Tada je Kotarska vakufska komisija iz Rogatice prosljedila Zemaljskoj vakufskoj komisiji u Sarajevu molbu Mula Abdullaha kojom je tražio da se imenuje salahanom u Živaljevićima.²⁸ Da je ova džamija bila dijelom dešavanja vezanih za međuljudske odnose govori i slučaj s početka dvadesetog stoljeća iz koga se uočava kako je pojedincima njeno prisustvo na ovom području smetalo. Naime, muslimansko stanovništvo ovoga kraja tražilo je u više navrata tokom pet godina od austrougarskih vlasti da im za ispašu dodijeli državno zemljište na području Borike. Istovremeno, pravoslavna crkvena opština je tražila isto zemljište za izgradnju crkve i parohijskog doma.

²⁶ Durmišević, *Monografija Godomiljsko-boričkog platoa*, str. 68.

²⁷ Avdo Sućeska, "Popis čifluka u Rogatičkom kadiluku iz 1835. godine", u: *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XIV-XV, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1969, str. 208-209.

²⁸ Gazi Husrev-begova biblioteka (dalje GHB), Arhiv Islamske zajednice (dalje Arhiv IZ), Fond Zemaljska vakufska komisija za Bosnu i Hercegovinu (1883-1894) (dalje ZVK), 1887, Kutija 19, ZVK-19-1456_1887.

Svećenik Radomir Blažić je zamolio muslimane da zajednički učestvuju u ovim zahtjevima, na šta su oni dali svoje potpise a džematbaše muhare. Vrlo brzo muslimansko stanovništvo je shvatilo da je prevareno, odnosno da su njihovi potpisi shvaćeni kao podrška pravoslavnim zahtjevima, s obzirom na to da je svećenik počeo zidati objekte i graditi puteve, a da se njihovim zahtjevima za ispašom nije udovoljilo. Zbog toga su se 1909. godine žalili nadležnim vlastima. U ovoj predstavi Zemaljskom poglavaru Bosne i Hercegovine istakli su kao glavnog krivca za neuvažavanje muslimanskih zahtjeva lokalnog svećenika Blažića koji im je na prevaru uzeo potpise. Naveli su i to da je pravoslavno stanovništvo bilo za to da se crkva pravi u Brankovićima ili na Crkvinama, međutim svećenik je insistirao da se gradi na Borikama, pošto „on voli kada zvono kucne na crkvi neka se čuje u Živaljeviće do džamije.“²⁹ Ovaj primjer pokazuje kako je pojedincima džamija očigledno smetala, s obzirom na insistiranje, mimo volje lokalnog pravoslavnog stanovništva, da se crkva pravi u njenoj relativnoj blizini.

Još jedan fragment iz izvorne građe govori o zanimljivoj svakodnevici u ovom džematu početkom dvadesetog stoljeća. Naime, u julu 1917. godine pred Kotarsko vakufsko-mearifsko povjerenstvo u Rogatici pristupio je Meho Zimić iz Živaljevića i žalio se na imama i hatiba živaljevičke džamije Mula Mehu Arnauta kako je seljane pogrešno obavijestio da je bajram u petak a ne u subotu, pri čemu cijelo selo nije postilo jedan dan. On je istakao kako je imam tvrdio da je čuo topove iz Rogatice u ikindijsko vrijeme i proglasio da je bajram u petak. Stoga je Zimić kao predstavnik sela pitao nadležne da li su oni dužni napostiti jedan ili 61 dan zbog učinjene greške. Povjerenstvo je pozvalo imama da obrazloži svoj postupak. On je izjavio kako su u selo „uoči petka“ došli „arbajter“ iz Rogatice koji su mu saopštili da je u petak bajram i na temelju toga je on i postupio.³⁰ Ovaj interesantan primjer ukazuje sa kakvim problemima su

²⁹ Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje Arhiv BiH), Fond Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu – Sarajevo (1879-1918) (dalje ZVS), 1914, Kutija 345, 128-26. Ovu žalbu potpisali su najistaknutiji muslimanski predstavnici sela Godomiljsko-boričkog platoa. Među potpisnicima su navedeni: Hasan Živalj, Latif Hodžić i Mujo Zimić iz Živaljevića; Šećo i Suljo Zulfić iz Babljaka; Mujo i Suljo Bogilović iz Poljutače; Omerbeg Šetić i Mujo Bogilović iz Donjeg Godomilja; Mujo Barimac i Avdo Žiga iz Gornjeg Godomilja, Mehemed i Đelil Agić iz Stare Gore; Osman Poljo i Hasanbeg Agić iz Poljanića; Mujo i Ibro Oprašić iz Oprašića; Hadži Mustajbeg Agić, Hadži Osmanbeg Selimbegović, Dervišbeg Šetić i Suljo Osmanović iz Brankovića; Adem Isaković iz Vranjaka; kao i svi ostali seljani općina Živaljevići i Godomilje.

³⁰ GHB, Arhiv IZ, Fond Ulema-medžlis (1882-1958) (dalje UM), 1917, Kutija 6, UM-6-1711_1917.

se susretali džematlije i vjerski predvodnici ovog džemata prilikom organizacije vjerskog života.

Za vrijeme Prvog svjetskog rata Istočna Bosna bila je neposredno ratno područje. Okupacija srbijanske i crnogorske vojske pokrenula je stanovništvo u izbjeglištvo. Tokom ratnih dejstava stradala je i džamija u Živaljevićima, kada je sam objekat bio oštećen, dok je munara ostala netaknuta. Iz izvještaja o stanju vjerskih objekata koji je 1915. godine Kotarsko vakufsko-mearifsko povjerenstvo Rogatica poslalo Ulema-medžlisu u Sarajevo ne može se ustanoviti koliki je bio stepen oštećenja džamije Živaljevići, jer se ona nažalost u istom ne spominje. Od svih seoskih rogatičkih džamija navedeno je samo stanje one u Kovanju, što ne treba da čudi s obzirom na to da je ona bila najbliža gradu i Povjerenstvo je za potrebe izvještaja moglo na licu mjesta odrediti štetu na njoj.³¹ Nakon što se stanovništvo vratilo u Živaljeviće izvršilo je nužne popravke na džamiji kako bi se moglo nastaviti sa obavljanjem namaza u njoj.³²

U međuratnom periodu džemat Živaljevići nastavio je da funkcioniše kao sastavni dio Islamske zajednice u Jugoslaviji. Dostupna izvorna građa daje informacije o tome kako se odvijala organizacija vjerskog života u mjestu. Vakufsku imovinu džemata činila je jedna kuća i 18 parcela zemljišta koje su predstavljale mezarje površine 60 dunuma. Ukupna vrijednost ovih nekretnina iznosila je 25 hiljada dinara.³³ Vakufska kuća vrijednosti četiri hiljade dinara nije bila osigurana ni kod jednog osiguravajućeg zavoda o čemu govori Iskaz osiguranih i neosiguranih vakufskih objekata u srezu rogatičkom iz 1931. godine.³⁴ Nadzor nad vakufom džemata Živaljevići Vakufska direkcija je ostvarivala provjerom zaključnih mutevelijskih računa koji su putem Sreskog povjerenstva iz Rogatice bili slani u Sarajevo.³⁵ U tom kontekstu vrijedi navesti i upit Direkcije zašto ovaj vakuf nije prikazao ostvarenje bilo kakvog prihoda od 1919. do 1926. godine, s obzirom na to da je bio iskazan prihod u završnim računima za period 1927-1929. godine. U svom odgovoru Rogatičko povjerenstvo je saopštilo centralnoj vakufskoj upravi da mezarje u Živaljevićima nije bilo ograđeno do 1927. godine i od njega nije bilo nikakvog prihoda. S druge strane, kuću je na vakufskom zemljištu napravio hadži Hasib-beg Kazić iz Rogatice i to pod ugovorom da ista nakon deset godina ostane

³¹ GHB, Arhiv IZ, UM, 1915, Kutija 4, UM-4-244_1915.

³² Durmišević, *Monografija Godomiljsko-boričkog platoa*, str. 69.

³³ Arhiv BiH, Fond Kraljevska banska uprava Drinske banovine – Prosvjetno odjeljenje (dalje KBUDB-PO), 1930, Kutija 5, 7665.

³⁴ GHB, Arhiv IZ, Fond Vakufska direkcija u Sarajevu (1930-1941) (dalje VD), 1931, Kutija 4, VD-4-2264_1931.

³⁵ GHB, Arhiv IZ, VD, 1931, Kutija 14, VD-14-8102_1931.

vakufu, pri čemu je taj rok bio istekao 1927. godine.³⁶ Iz ova dva razloga vakuf nije imao prihoda u ranije navedenom periodu. Teritorijalnom reorganizacijom džemata krajem dvadesetih godina Živaljevići su postali imamat, koga je u tom periodu predvodio džematski imam-matičar Mehmed efendija Barlov.³⁷ Sačuvan je jedan njegov dopis iz 1932. godine, upućen Opštinskom poglavarstvu u Borici, u kojem je tražio od opštine da za normalno funkcionisanje džemata nabavi od Vakufske direkcije sljedeći materijal: sto komada mjesečnih izvještaja novorođenih, dvjesto komada mjesečnih izvještaja umrlih, sto komada prijava novorođenih, sto komada potvrda (ilmi-habera) i jednu Domovnicu.³⁸ U ovoj molbi imam-matičar Barlov je naveo da je postojeću Domovnicu popunio, što govori da je odgovorno radio svoj posao, a to dodatno potvrđuje i potraživanje ovih neophodnih formulara za uredno vođenje statistike i evidencije džemata i promjena u njemu.

S obzirom na to da je džemat dobro funkcionisao, ponajviše zahvaljujući angažovanosti imama Mehmeda efendije Barlova, stanovništvo Živaljevića je odlučilo da tridesetih godina obnovi džamiju, odnosno da na bolji način sanira oštećenja nastala u vrijeme Prvog svjetskog rata. Prema postignutom dogovoru svaka porodica je trebala obezbijediti po pet kubika kamena kako bi se izgradila nova kamena džamija.³⁹ Po završetku radova upriličena je ceremonija otvorenja u novembru 1935. godine. Svečanom otvorenju obnovljene džamije, kao predstavnik najviših organa Islamske zajednice, prisustvovao je član Ulema-medžlisa u Sarajevu Muhamed Š. Kurt. On je odmah po povratku u Sarajevu podnio izvještaj Vrhovnom starješinstvu Islamske vjerske zajednice u

³⁶ GHB, Arhiv IZ, VD, 1930, Kutija 4, VD-4-7208_1930. Tokom ovih deset godina Hasib-beg Kazić je prema odredbi koju je donio Vakufsko-mearifski sabor plaćao vakufu jednu krunu godišnje za korištenje vakufskog zemljišta, nakon čega je izgrađena kuća postala vakufska. – “Izvjješće o radu vakufsko-mearifске uprave u Bosni i Hercegovini počam od posljednje sjednice vakufsko-mearifskog sabora t. j. od 26. februara 1914. do prve saborske sjednice dne 11. decembra 1916.”, u: *Sarajevski list*, God. XXXIX, br. 343, 21. 12. 1916, Prilog uz broj, str. 3.

³⁷ Pored džemata Živaljevići u rogatičkom srezu su organizovani sljedeći imamati na čelu sa imamima-matičarima: Imamat džemata Rogatica (Muhamed efendija Hadžahmetović), Imamat džemata Glasinac (Čamil efendija Karić), Imamat džemata Dub (Ibrahim efendija Ajanović), Imamat džemata Međeđa (Muhamed efendija Ajanović), Imamat džemata Donja Prača (Šerif efendija Čvorugić), Imamat džemata Godomilje (Nazif efendija Heljić), Imamat džemata Sokolovići (Šemsudin efendija Babić), Imamat džemata Žepa (Muhamed efendija Konaković). – “Imenovanja novih imama”, u: *Pravda*, God. VIII, br. 31, Sarajevo, 1. 8. 1928, str. 2; “Razgraničenje džemata u Bosni i Hercegovini”, u: *Novi Behar*, br. 9, 1928-1929, Sarajevo, str. 134.

³⁸ GHB, Arhiv IZ, VD, 1932, Kutija 34, VD-34-6878_1932.

³⁹ Durmišević, *Monografija Godomiljsko-boričkog platoa*, str. 69.

Beogradu. S obzirom na to da u ovom tekstu Kurt iznosi niz zanimljivih detalja vezanih za sam protokol otvorenja džamije, ali i o samim Živaljevićima, u nastavku je isti predstavljen u cjelosti. U njemu se navodi:

„U smislu Vašega naređenja od 4 novembra 1935 broj 1513 i u vezi zaključka Ulema medžlisa broj 3283/35, prisustvovao sam otvorenju džamije u Živaljevićima, srez rogatički, dne 8/XI 1935, pa mi je čast izvijestiti slijedeće: "U četvrtak 7/XI 1935 krenuo sam iz Sarajeva sa vozom koji ide iz Sarajeva u 7 i 10 sati i došao u Rogaticu u 11 sati. Pošto su Živaljevići udaljeni od Rogatice 30 km. odmah sam produžio put u Živaljeviće i došao u 17 h. Noćio sam tu noć u Živaljevićima. Kada je bilo oko 10 sati u petak otišao sam u džamiju gdje se je već svijet iskupio. Svijeta je bilo iz okolnih sela dosta, po prilici oko 1500 i skoro svi vjerski službenici iz Rogatice i iz sresa. Iz Rogatice je došao pretsjednik povjerenstva g. Hafizović, muderis H. Muhamed ef Škaljić, džem. imam g. Kazaferović, stalni vjeroučitelj H. Muhamed ef Hadžahmetović, narodni poslanik g. Čaplić te još mnogo uglednih građana iz Rogatice. Pred podne sakupio se je svijet u džamijski harem, gdje me je pozdravio pretsjednik Građevinskog odbora i zahvalio se Vrhovnom starješinstvu na ukazanoj pažnji što je jednog člana Ulema medžlisa izaslao na otvorenje džamije da zastupa pri ovoj svečanosti Nj. Pr. g. Reis-ul-ulemu i predao mi ključ da otvorim džamiju. Ja sam u jednom kraćem govoru zahvalio pretsjedniku Gr. odbora i svim džemaćanima na njihovu radu za dobro svoje vjerske zajednice i proučio dovu i nakon toga otvorio džamiju. Hutbu je proučio rogatički muderis g. H. Muhamed ef Škaljić, a ja sam iza džume namaza održao vaz. Cijela svečanost prošla je u najboljem redu bez ikakva incidenta. Džamija je popravljena solidno i lijepo ofarbana i prostrta da bi mogla i u većem gradu služiti na ponos našoj vjerskoj zajednici. U lanjskoj godini su džemaćani ovoga sela ozidali jednu solidnu i u svakom pogledu svrsi za koju je namjenjena jednu odgovarajuću zgradu u kojoj je sada smješten mekteb i stan imama odnosno mualima. (U ovom selu je sjedište džematskog

imama). Za popravak džamije i mektebske zgrade većinom su pridonijeli sami džemačani. Selo Živaljevići visoko je nad morem 1000 m., planina, uspijeva samo krumpir i ječam, ali su seljaci vrlo lijepo obučeni, zdravi i kuće su im čiste, a naročito se vidi kod njih jedan uzoran vjerski odgoj. Glavni inicijator za gradnju popravka džamije i gradnju mekteba je džem. imam g. Mehmed ef Barlov.“⁴⁰

Iz navedenog izvještaja Muhameda Š. Kurta može se uočiti kako je cijela svečanost bila planski organizovana, ali i zaključiti kako je obnova džamije izvršena na zadovoljavajućem nivou. Njegova pohvala i opaska da bi džamija sasvim odgovarala i u gradskom ambijentu govori o tome koliko su džematlije Živaljevića ozbiljno pristupile obnovi i kakav odnos su imali prema ovom vjerskom objektu.

Iako je ova svečanost bila primarno vjerskog karaktera, ona je svojom popratnom sadržinom poprimila i političke konotacije. Ranije je navedeno kako je događaju prisustvovao političar Ragib Čaplić. On je na ovome skupu održao govor koje su tadašnje vlasti zabilježile, pa se zbog toga i otvorenje džamije u Živaljevićima našlo među važnijim događajima navedenim u novembarskom Izvještaju o situaciji u Drinskoj banovini:

„8-XI-1935. god. u selu Živaljevićima, sreza rogatičkog, banovine Drinske izvršeno je svečano otvorenje džamije, kojom je prilikom Čaplić Ragib održao govor o radu današnje vlade i njenom zauzimanju za blagostanje ekonomskog stanja naroda, stvorenu slobodu narodu u odnosu prema vlastima, ističući u tome zasluge Dr. Spahe Mehmeda, pa je dodao, da je bivši predsjednik vlade Srškić ukinuo verski zakon o muslimanima, ali da će uskoro na intervenciju Dr. Spahe ipak izići novi verski zakon i za muslimane, kao što i ostale vere u našoj državi imaju zakone. Po završenom govoru, prisutni su klicali Dr. Spahi, sa "Živeo".“⁴¹

⁴⁰ GHB, Arhiv IZ, Fond Vrhovno islamsko starješinstvo u SFRJ (1930-1992) (dalje VIS), 1935, Kutija 6, VIS-6-1643_1935.

⁴¹ Andrej Rodinis (sabirao i uredio), *Izvještaji o situaciji u Drinskoj banovini*, Knjiga 2 (1932-1935), Građa za proučavanje političkih, kulturnih i socijalno-ekonomskih

Bilo je i očekivano da tadašnji političari iskoriste jedan ovakav skup ljudi kako bi propagirali svoje stavove i politike, osobito u vrijeme intenzivnih političkih previranja kakva su bila polovinom tridesetih godina dvadesetog stoljeća.

Izgradnja i otvorenje nove džamije u Živaljevićima pozitivno su utjecali na sam razvoj sela. Osim što je u značajnoj mjeri bila poboljšana vjerska infrastruktura, poduzeti su i određeni poduhvati u drugim segmentima organizacije života, kao što je npr. bilo i vodosnabdjevanje.⁴² Međutim, ovakav zamah vrlo brzo prekinuo je početak Drugog svjetskog rata. Samo šest godina nakon svečanog otvorenja džamija u Živaljevićima pretrpjela je novo razaranje od strane četničkih formacija. Nakon što su potpuno ovladali teritorijom opštine Borike, ohrabreni četničko-partizanskim zauzimanjem Rogatice, lokalni četnici su u decembru 1941. godine počinili strahovite zločine nad muslimanskim stanovništvom svih sela Godomiljsko-boričkog platoa. Pokolj u Živaljevićima, u kojima je ubijeno preko 150 ljudi, preživjeli su samo malobrojni. O njemu su svjedočili i pred Ministarstvom unutrašnjih poslova Nezavisne države Hrvatske.⁴³ Jedno od najvećih stratišta bila je živaljevička džamija. Četnici predvođeni Dragom Mitrovićem su zarobljeno stanovništvo pred sami akšam natjerali u džamiju. Nakon toga su džamiju zapalili, a sve one koji su pokušali da se spase skokom kroz prozor četnici su dočekivali na nož i odmah ubijali. Ovaj stravičan masovni zločin uspio je preživjeti šestogodišnji Hašim Hodžić, koji je iz džamije iskočio u duboki snijeg, pa ga egzekutori nisu primjetili.⁴⁴ Ratna stradanja natjerala su preživjele da odu u izbjeglištvo, najvećim dijelom u Sarajevo. Nije nam iz izvorne građe poznato da li se u tim okolnostima organizovao rad imamata Živaljevići u progonstvu, kako je bio slučaj sa nekim drugim rogatičkim džematima koji su u izbjegličkim kampovima formirali imamate sa privremenim sjedištem. Iz jednog izvora saznajemo da je još polovinom 1942. godine u selu funkcionisao imamat na čelu sa Šerif efendijom Čvorugićem.⁴⁵ Od juna iste godine pisarnica ovog imamata

pitanja iz prošlosti Bosne i Hercegovine (XIX i XX vijek) N. S. tom I (X), Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2010, str. 673-674.

⁴² Arhiv BiH, Fond Kraljevska banska uprava Drinske banovine – Tehničko odjeljenje, 1939, Kutija 115, 5736.

⁴³ Abid i Naila Jahić bili su prisutni u Živaljevićima u vrijeme trajanja pokolja, pa su vlastima saopštili spisak pobijenih mještana. – Smail Čekić, *Genocid nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu*, Udruženje Muslimana za antigenocidne aktivnosti, Sarajevo, 1996, str. 271-273.

⁴⁴ Agić, *Monografija Stare Gore*, str. 129.

⁴⁵ GHB, Arhiv IZ, Dosjei imama (dalje DI), Dosje imama Jusufa Ramovića, „Molba za imenovanjem džematskim imamom džemata Živaljevići.“

bila je premještena u selo Gornje Osovo, jer je postojeća zgrada u Živaljevićima izgorjela.⁴⁶ Vjerovatno su se preživjeli stanovnici povremeno, koristeći se povoljnijim trenucima, vraćali na svoja spaljena ognjišta makar određeni vremenski period, prije definitivnog odlaska u izbjeglištvo. Oni koji su nakon spomenutog pokolja s kraja 1941. godine prvi došli u selo u proljeće 1942. vidjeli su sve razmjere četničkih zločina. Pored zgarišta zapaljenih objekata, kako su to u svojim sjećanjima naveli, bunarevi u Živaljevićima bili su puni unakaženih leševa. Hamdo Hodžić je tada kao odmazdu za spaljenu džamiju htio zapaliti pravoslavnu crkvu na Borici, ali su ga u tome spriječili ostali mještani govoreći: „Mi nismo divljaci kao oni.“⁴⁷

U oba svjetska rata, dakle, džamija u Živaljevićima je bila zapaljena i devastirana. Posljedice stradanja u Drugom svjetskom ratu bile su daleko veće, osobito na demografskom planu i to je u značajnoj mjeri utjecalo na obnavljanje seoskog života u postratnom periodu. I u takvim okolnostima djelatnost džemata je i dalje nastavljena, ali su pojedini segmenti bili reducirani mjerama koje je nova država uspostavila, što se posebno odnosilo na zabranu rada mekteba. Vjerski život nije bio zamro i već početkom šezdesetih godina mještani su zajedno sa tadašnjim imamom Asim efendijom Bogilovićem pokrenuli inicijativu za izgradnju nove džamije u selu, s obzirom na to da je stara, samo nužno obnovljena, bila već dotrajala. U proljeće 1967. godine nova džamija je bila ozidana i u maju mjesecu je priređen mevlud povodom završetka radova.⁴⁸ Ova izgradnja izvršena je zahvaljujući dobrovoljnim novčanim priložima džematlija iz Živaljevića, ali i drugih sela poput Stare Gore i Žepe. Pojedinci su džamiju darovali ćilimima i serdžadama.⁴⁹ Svečano otvorenje džamije obavljeno je 18. avgusta 1968. godine i ispred Starješinstva Islamske vjerske zajednice SR Bosne i Hercegovine prisustvovao mu je hadži Kasim Ibrišimović, koji je održao prigodan govor.⁵⁰ Dostupna izvorna građa ne daje

⁴⁶ „Osobne vijesti“, u: *Glasnik islamske vjerske zajednice Nezavisne države Hrvatske*, God. X, br. 8, Sarajevo, 1942, str. 232.

⁴⁷ Ibrahim Hodžić, *Četrnaesto stoljeće: stradanja Muslimana u rogatičkom kraju u Drugom svjetskom ratu*, Udruženje uleme u Bosni i Hercegovini El-Hidaje, Visoko, 1996, str. 90-91.

⁴⁸ Edhem Hafizović, „Manifestacije vjerskog života“, u: *Glasnik Islamske vjerske zajednice*, God. XXX, br. 7-8, Sarajevo, 1967, str. 347.

⁴⁹ Ferid Čoralić, „Otvorenje džamije u Živaljevićima“, u: *Glasnik Islamske vjerske zajednice*, God. XXXII, br. 7-8, Sarajevo, 1969, str. 310-311.

⁵⁰ Kasim Ibrišimović, „Svečano otvaranje novosagrađene džamije Živaljevići – Rogatica“, u: *Glasnik Islamske vjerske zajednice*, God. XXXI, br. 11-12, Sarajevo, 1968, str. 545.

nam mogućnost za detaljniju rekonstrukciju djelatnosti džemata i organizacije vjerskog života u Živaljevićima u ovome periodu.

Treće i najobimnije razaranje u svojoj historiji džamija u Živaljevićima doživjela je pred kraj dvadesetog stoljeća, kada su pripadnici agresorskih snaga ostvarili svoju namjeru etničkog čišćenja teritorija i zatiranja svakog vidljivog elementa muslimanske prisutnosti na području Rogatice. Napad na Živaljeviće počeo je šestog maja 1992. godine, kada je zapaljen dio kuća i pomoćnih objekata. Najveći dio stanovništva izbjegao je prema Žepi, a starice koje zbog duboke starosti nisu napustile selo ubijene su. Paljenje je dodatno vršeno u dva navrata do kraja maja, kada je zapaljena i živaljevička džamija.⁵¹ Kako je munara džamije ostala uspravna agresori su pristupili i njenom uništenju. Polovinom mjeseca jula ona je minirana i zatim srušena.⁵² Na taj način selo je u potpunosti uništeno. U toku samo jednog stoljeća stanovništvo je, dakle, tri puta moralo napustiti ognjišta i ići u izbjeglištvo, a džamija je sva tri puta paljena i oskrnavljena. Ove činjenice jasno pokazuju tešku prošlost ovoga područja.

Po okončanju agresije na Bosnu i Hercegovinu stanovnici Živaljevića, najvećim dijelom raseljeni po drugim gradovima, odlučili su da ponovno obnove seosku džamiju, što je svojim Zaključkom o imenovanju Građevinskog odbora odobrio i Rijaset Islamske zajednice na prijedlog muftije goraždanskog.⁵³ Svečano otvorenje džamije upriličeno je 27. jula 2008. godine. Ovoj svečanosti prisustvovalo je oko dvije hiljade ljudi, a među njima i visoki predstavnici Islamske zajednice.⁵⁴ Prije nego je inicijativa o obnovi pokrenuta Centar za islamsku arhitekturu Sarajevo je 2003. godine podnio Komisiji za očuvanje nacionalnih spomenika prijedlog za proglašenje džamije u Živaljevićima nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. Komisija nije na ovaj zahtjev pozitivno odgovorila i svojom odlukom iz 2022. godine brisala je ovu džamiju sa Liste peticija. U obrazloženju ove odluke navedeno je da džamija ne ispunjava kriterije za proglašenje nacionalnim spomenikom, s obzirom na to da je izgrađena nakon 1960. godine.⁵⁵ Komisiji vjerovatno nisu bili poznati

⁵¹ Muharem Omerdić, *Prilozi izučavanju genocida nad Bošnjacima (1992-1995)*, El-Kalem, Sarajevo, 1999, str. 117.

⁵² Agić, *Monografija Stare Gore*, str. 149.

⁵³ „Zapisnik sa 17. redovne sjednice Rijaseta održane u Sarajevu 15. aprila 2006.“, u: *Glasnik Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*, br. 7-8, Sarajevo, 2006, str. 841.

⁵⁴ Mustafa Smajlović, „Klanjana prva džuma-namaz nakon 19 godina“, u: *Preporod*, br. 10/948, Sarajevo, 15. 5. 2011, str. 20.

⁵⁵ Arhiv Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, Odluke o neispunjavanju kriterija, Odluka o neispunjavanju kriterija za proglašenje džamije u Živaljevićima,

historijski podaci o višestoljetnoj prošlosti ove džamije, pa je i to u značajnoj mjeri utjecalo na formiranje ovakvog mišljenja. Ovim pregledom nastojali smo ukazati na pojedine segmente u funkcionisanju džemata Živaljevići u dužem vremenskom okviru. Izvorna građa, neravnomjerno dostupna za pojedine periode, uslovlila je da se određeni aspekti detaljnije elaboriraju i rekonstruišu, dok su drugi u manjoj mjeri obrađeni i predstavljeni.

IMAMI DŽAMIJE U ŽIVALJEVIĆIMA

U višestoljetnoj historiji džamije u Živaljevićima veći broj pojedinaca bio je na različite načine službom vezan za nju i njen vakuf. Njihovim predstavljanjem doprinosi se boljem razumjevanju funkcionisanja džemata i ukazuje koliko su utjecali na organizaciju i odvijanje vjerskog života. Dostupna izvorna građa; pored toga što ne pruža mogućnost da se rekonstruiše djelovanje svih imama džamije u Živaljevićima; daje kvantitativno nejednake informacije, pa se o pojedinim ličnostima može formirati jasnija slika sa mnoštvom detalja, dok se o drugim osim samog spomena ili osnovnih podataka ne zna ništa detaljnije. Usmena predaja kao prvog imama ove džamije navodi Mahmud efendiju Hodžića, poznatog kao Mahmut-hodža.⁵⁶ Da je on bio stvarna historijska ličnost ukazuje osmanski popis stanovništva iz 1850/51. godine gdje je zaveden kao nosilac domaćinstva. Rođen je 1784. godine, pa je s obzirom na to i mogao biti prvi imam u Živaljevićima.⁵⁷ Bio je sin Ibrahim efendije Hodžića, imama džamije u Godomilju, gdje je Mahmud rođen i proveo mladost. Nakon ženidbe preselio se u selo Šatoroviće i odatle odlazio na službu u Živaljeviće.⁵⁸ Na mjestu imama, prema usmenoj predaji, naslijedio ga je sin Ismail efendija Hodžić, rođen u Šatorovićima 1810. godine.⁵⁹ Osim oćevog imanja i kuće, naslijedio je i funkciju vjerskog službenika u Živaljevićima. Ismail efendija imao je četiri sina, od kojih je jedino Osman bio hodža. Osman efendija Hodžić rođen je 1829. godine u Šatorovićima.⁶⁰ Kako u rodnom selu nije posjedovao dovoljnu

Rogatica, nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine, Broj: 03-2.4-103/22-31, 17. oktobar 2022. godine.

⁵⁶ Durmišević, *Monografija Godomiljsko-boričkog platoa*, str. 68.

⁵⁷ Nurkić-Palo, *Stanovništvo Ćelebi Pazara polovinom XIX stoljeća*, str. 196.

⁵⁸ Hamdija Hodžić, *Porijeklo i istorijat Hodžića iz Šatorovića, Godomilja i Ćepe naselja istočne Bosne*, Autorsko izdanje, Sarajevo, 1989, str. 23.

⁵⁹ Nurkić-Palo, *Stanovništvo Ćelebi Pazara polovinom XIX stoljeća*, str. 196.

⁶⁰ Nurkić-Palo, *Stanovništvo Ćelebi Pazara polovinom XIX stoljeća*, str. 196.

količinu zemlje za obrađivanje, preselio se u Osovo i tu sagradio kuću.⁶¹ Pored bavljenja poljoprivredom, službu imama je mogao obavljati, kao i njegovi otac i djed, u džamiji u Živaljevićima. Na ovaj zaključak upućuje činjenica kako je prvi izvorima dokumentovani imam vršio svoju funkciju u ovom selu od sredine 1850-tih godina, pa bi djelatnost Osman efendije Hodžića hronološki sasvim odgovarala periodu između Ismail efendije i narednog imama.

Prvi imam živaljevičke džamije potvrđen u izvornoj građi bio je Salih efendija Hodžić. Usmena predaja navodi da je bio porijeklom iz Užica, te da se nakon progonstva njegova porodica naselila u Živaljeviće. Narod ga je zvao softa, s obzirom na to da je završio vjerske škole u nekom od obrazovnih centara Osmanske države.⁶² U molbi koju je Salih efendija Hodžić uputio Zemaljskom vakufskom povjerenstvu u Sarajevu u maju 1887. godine, tražeći da ga ova instanca imenuje imamom u selu Sokolovići kotara višegradskog, naveo je da je trideset godina vršio funkciju imama u džamiji u Živaljevićima. Posebno je istakao da je službu obavljao besplatno, ali da je uvijek „marljivo i valjano toj zadaći odgovarao.“⁶³ Povjerenstvo je pozitivno reagovalo na ovaj zahtjev pa je Salih efendija Hodžić bio postavljen u džamiji Mehmed-paše Sokolovića u Sokolovićima. On je već naredne godine tražio da mu se poveća plata.⁶⁴ To je i učinjeno, pa je od početka 1890. godine njegovo primanje za obavljanje imamskih, hatibskih i mualimskih poslova povećano sa 102 na 120 forinti.⁶⁵ Na ovoj funkciji Salih efendija se zadržao do jula 1896. godine, kada je Kotarska vakufska komisija u Višegradu izvijestila centralnoj vakufskoj upravi da se zahvalio na službi i tražila da se popuni upražnjeno mjesto.⁶⁶ Istovremeno, Hodžić je uputio molbu Zemaljskom vakufskom ravnateljstvu da ga ponovno imenuje imamom i hatibom džamije u Živaljevićima. U njoj je naveo da je džamija zatvorena, odnosno da se u njoj već neko vrijeme ne obavlja molitva, te da on prihvata biti imam i besplatno.⁶⁷

Nije nam poznato do kada je Salih efendija Hodžić vršio službu u Živaljevićima, ali se iz izvorne građe uočava da je već 1902. godine ovo mjesto bilo upražnjeno. Početkom septembra te godine Alija Hadžić molio je da se

⁶¹ Hodžić, *Porijeklo i istorijat Hodžića*, str. 25.

⁶² Durmišević, *Monografija Godomiljsko-boričkog platoa*, str. 68-69.

⁶³ GHB, Arhiv IZ, ZVK, 1887, Kutija 19, ZVK-19-1413_1887.

⁶⁴ GHB, Arhiv IZ, ZVK, 1888, Kutija 39, ZVK-39-2471_1888.

⁶⁵ GHB, Arhiv IZ, ZVK, 1889, Kutija 56, ZVK-56-3172_1889.

⁶⁶ GHB, Arhiv IZ, ZVR, 1896, Kutija 36, ZVR-36-2864_1896.

⁶⁷ GHB, Arhiv IZ, Fond Zemaljsko vakufsko ravnateljstvo za Bosnu i Hercegovinu (1895-1909) (dalje ZVR), 1896, Kutija 36, ZVR-36-2817_1896.

imenuje imamom ove džamije.⁶⁸ Rogatička vakufska komisija očigledno nije bila za ovaj izbor, s obzirom na to da je Ravnateljstvu predložila imenovanje Mula Mehmeda Daudovića za imama i hatiba.⁶⁹ Centralna vakufska uprava je podržala ovaj prijedlog i već u novembru 1902. godine Ulema-medžlis je poslao dekret o postavljenju Daudovića za imama džamije u Živaljevićima.⁷⁰ Izvorna građa kao narednog imama 1917. godine spominje Mehmed efendiju Arnautovića.⁷¹ Usmena predaja navodi da je bio porijeklom iz Kolašina odakle se njegova porodica naselila u selo Stara Gora. Rođen je oko 1845. godine, a umro pred početak Drugog svjetskog rata.⁷² Mehmed efendija Arnautović je u septembru 1925. godine Kotarskom vakufsko-mearifskom povjerenstvu u Rogatici izjavio da se dobrovoljno odriče službe imama i hatiba džamije u Živaljevićima, te je zamolio da se na njegovo mjesto postavi tadašnji mualim mjesne mekteb-iptidaije Mehmed efendija Barlov.⁷³ Svoj zahtjev opravdao je činjenicom da je bio star preko 80 godina i da nije stanovao u selu gdje je bila džamija, već u nekoliko kilometara udaljenoj Staroj Gori. Nadležne instance su uvažile ove zahtjeve i on je već u oktobru 1925. godine bio razrješen dužnosti.

Najznačajniji trag od svih imama u Živaljevićima ostavio je Mehmed efendija Barlov koji je prvobitno bio mualim mekteb-iptidaije, a zatim nakon ostavke Mehmed efendije Arnautovića imam i hatib džemata. Barlov je rođen u Mrežici kod Foče 1887. godine. Pohađao je Merhemića medresu u Sarajevu, a zatim i Darul-mualimin. U službi je bio od 1914. godine.⁷⁴ Pred šerijatskim sudom u Rogatici vjenčao se u martu 1919. godine sa Hanifom Katica, kćerkom Avdijinom, iz sela Vrhbarje. Sa njom je imao petoro djece: kćerke Fatimu (1920), Ramizu (1926) i Raziju (1928), te sinove Ahmeda (1924) i Hazima (1930).⁷⁵ S obzirom na to da je imao potpunu naobrazbu za vjeroučitelja

⁶⁸ GHB, Arhiv IZ, ZVR, 1902, Kutija 179, ZVR-179-3974_1902.

⁶⁹ GHB, Arhiv IZ, ZVR, 1902, Kutija 182, ZVR-182-4444_1902.

⁷⁰ GHB, Arhiv IZ, ZVR, 1902, Kutija 184, ZVR-184-4961_1902.

⁷¹ GHB, Arhiv IZ, UM, 1917, Kutija 6, UM-6-1711_1917.

⁷² Agić, *Monografija Stare Gore*, str. 110.

⁷³ GHB, Arhiv IZ, UM, 1925, Kutija 8, UM-8-1005_1925. Do tada su u Živaljevićima, dakle, istovremeno službovala dvojica vjerskih službenika: Mehmed efendija Barlov kao mualim mekteb-iptidaije i Mehmed efendija Arnautović kao imam i hatib džamije. Pogledati: GHB, Arhiv IZ, Zbirka imama (dalje ZI), 1929, Kutija 2, ZI-2-202_1929.

⁷⁴ GHB, Arhiv IZ, ZI, 1929, Kutija 2, ZI-2-202_1929. Prema drugom izvoru Mehmed efendija Barlov rođen je 1891. godine. – M. T, „Merhum Mehmed ef. Barlov“, u: *El-Hidaje*, br. 6, Sarajevo, 1941-1942, str. 155.

⁷⁵ GHB, Arhiv IZ, VD, 1932, Kutija 36, VD-36-7181_1932; Fond Muftijski ured u Sarajevu (1916-1936) (dalje MUS), 1932, Arhivistički neobrađena građa – broj protokola na dokumentu: 1.071/1932.

prvobitno je obavljao posao mualima ihtijat-sunufa na Stjenicama kod Rogatice. Usljed ratnih dešavanja tokom Prvog svjetskog rata bio je privremeno premješten na mjesto I mualima mekteb-iptidaije u Jezerskom kod Bosanske Krupe.⁷⁶ Bio je jedan od onih vakufskih službenika kojima su austrougarske vlasti 1918. godine dodijelile jednokratnu novčanu pomoć zbog teške finansijske situacije koja je tada vladala u zemlji.⁷⁷ Iako je Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu 1919. godine bila dozvolila njegovo namještenje na mjestu vjeroučitelja u narodnoj osnovnoj školi u Jeleču kod Foče, on je službu nastavio kao mualim u Živaljevićima.⁷⁸ Nakon 1925. godine postao je imam i hatib, a uz mualimski posao u mekteb-iptidaiji radio je i kao vjeroučitelj u Narodnoj osnovnoj školi na Borikama od 1920. godine.⁷⁹ Nakon što je krajem dvadesetih godina izvršena teritorijalna reorganizacija džemata postao je džematski imam-matičar imamata Živaljevići. Njegova tadašnja mjesečna plata iznosila je 1424 dinara i 50 para.⁸⁰ Sve navedene funkcije Mehmed efendija Barlov obavljao je savjesno i odgovorno. Za vrijeme njegovog službovanja u ovom mjestu sagrađena je nova zgrada mekteba i nova džamija. Zbog velike angažovanosti i zalaganja na ovim poslovima Ulema-medžlis iz Sarajeva predložio je u novembru 1935. godine Vrhovnom starješinstvu Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije da se Barlovu izda pismena pohvala za doprinos realizaciji poboljšanja vjerske infrastrukture džemata, što je Starješinstvo prihvatilo i odobrilo.⁸¹ Djelovanjem ovog imama vjerski život u Živaljevićima je bio zaživio u punom kapacitetu. On je nastojao da suzbije i stare predislamske običaje koji su bili ukorijenjeni u narodnoj tradiciji. Pišući o raširenosti poštivanja kulta drveća Jasminko Mulaomerović spominje i Mehmed efendiju Barlova, pa u svom tekstu navodi: „Tako je neki hodža Barlov, negdje oko 1925. godine, zabranio paljenje lila (trešnjeve kore) uoči Petrova u selu Živaljevićima kod Rogatice, koje je u to doba brojalo oko 100 muslimanskih kuća. Uradio je to tako da je lilaše s toljagom u ruci rastjerao. Iza toga niko više u tom selu nije pokušavao paliti lile.“⁸² Iz ovog interesantnog navoda uočava se nastojanje imama da eliminiše sve segmente neislamskog ponašanja i prakticiranja među svojim džematlijama. Mehmed efendija Barlov bio je i društveno angažovan, pa

⁷⁶ GHB, Arhiv IZ, UM, 1916, Kutija 3, UM-3-956_1916.

⁷⁷ Arhiv BiH, ZVS, 1918, Kutija 212, 62-38/2.

⁷⁸ GHB, Arhiv IZ, UM, 1919, Kutija 2, UM-2-382_1919.

⁷⁹ GHB, Arhiv IZ, UM, 1920, Kutija 1, UM-1-87_1920.

⁸⁰ GHB, Arhiv IZ, Fond Povjerljiva građa (dalje POV), 1932, Kutija 14, POV-14-49_1932.

⁸¹ GHB, Arhiv IZ, VIS, 1935, Kutija 6, VIS-6-1643_1935.

⁸² <https://rogatica-bih.blogspot.com/2011/10/hodza-barlov-iz-zivaljevica.html>; pristup ostvaren: 20. 2. 2025.

je tridesetih godina zabilježen kao član Mjesnog odbora Gajreta Osovo-Borike.⁸³ Formiranjem Narodne uzdanice pristupio je ovom društvu i bio je jedan od delegata koji je učestvovao na godišnjoj skupštini ove organizacije.⁸⁴ Bio je redovni pretplatnik Glasnika Islamske zajednice⁸⁵, kao i Novog behara.⁸⁶ Službu imama, hatiba i mualima džemata Živaljevići obavljao je šesnaest godina, sve do 1935. godine, kada je premješten u Donju Praču, a tamošnji imam Šerif efendija Čvorugić došao na njegovo mjesto.⁸⁷ Za vrijeme Drugog svjetskog rata Mehmed efendija Barlov izbjegao je sa porodicom u Sarajevo, gdje je i umro u februaru 1942. godine od tifusa.⁸⁸ O tome kakav je trag svojim radom ostavio najbolje govori dio iz nekrologa koji je povodom njegove smrti napisao hafiz Mahmud Traljić: „Neumoran i savjestan u poslu, blag i pristupačan u dodiru s ljudima, bio je rahm. Mehmed ef. Radi toga je bio rado viđen u društvu i mnogo se držalo do njegove riječi. Mnogo je doprinio i širenju pismenosti među tamošnjim muslimanima. Nastojao je, da tamošnji muslimani žive složno i u miru ne samo između sebe, nego i sa mještanima grkoistočnjacima.“⁸⁹

Barlova je na mjestu imama, hatiba i mualima u Živaljevićima naslijedio Šerif efendija Čvorugić, porijeklom iz Prijepolja. Rođen je 1890. godine. Nakon četiri godine mekteb-iptidaije i četiri godine ruždije, pohađao je sedam godina medresu u Skoplju, te Darul-mualimin. Pored toga, pet mjeseci je pohađao tečaj za učitelje te imamski tečaj. U službi Islamske zajednice bio je od 1924. godine.⁹⁰ Pred šerijatskim sudom u Rogatici vjenčao se u avgustu 1927. godine sa Ajišom Milić, kćerkom Derviševom, iz sela Mahala. Sa njom je imao petero

⁸³ „Mjesni odbori i povjerenici Gajreta“, u: *Gajret*, Sarajevo, 1930, str. 357.

⁸⁴ „Godišnja skupština“, u: *Narodna uzdanica*, Sarajevo, 1940, str. 250.

⁸⁵ GHB, Arhiv IZ, Fond Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva (dalje: G-VIS), 1938, Kutija 2, G-VIS-2-447_1938.

⁸⁶ „Naši uredni pretplatnici“, u: *Novi behar*, br. 4, Sarajevo, 1935-1936, str. 32.

⁸⁷ GHB, Arhiv IZ, G-VIS, 1935, Kutija 2, G-VIS-2-443_1935; „Prevođenje i razvrstavanje po Pragmatici džematskih imama i pomoćnika na području Ulema-medžlisa u Sarajevu“, u: *Glasnik Vrhovnog starješinstva Islamske vjerske zajednice*, br. 2-3, 1936, str. 102. Mehmed efendija Barlov je sa istim elanom nastavio rad i u novom džematu, pa je onovremena štampa pisala kako je „agilan i neumoran“ vrlo brzo sproveo akciju izgradnje zgrade za smještaj mekteba i kancelarije imama-matičara, čime je znatno bila poboljšana vjerska infrastruktura u Prači. – „Gradnja mekteba u Prači“, u: *Naša budućnost*, God. I, br. 6, Sarajevo, 1937, str. 4.

⁸⁸ Denis Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme avnojevske Jugoslavije (1945-1953)*, Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju-Medžlis Islamske zajednice Zagreb-Institut za istoriju Sarajevo, Zagreb-Sarajevo, 2012, str. 539.

⁸⁹ M. T, *Merhum Mehmed ef. Barlov*, str. 155.

⁹⁰ GHB, Arhiv IZ, VD, 1932, Kutija 36, VD-36-7181_1932; ZI, 1929, Kutija 2, ZI-2-202_1929.

djece: Hajru (1918), Hanefiju (1923), Kadriju (1925), Hakiju (1932) i Muhameda (1936).⁹¹ Pored toga što je bio imam u Prači, obavljao je posao vjeroučitelja na osnovnim školama u Prači, Hrenovici i Sjetlini. Teritorijalnom organizacijom džemata i uspostavljanjem imamata postao je džematski imam-matičar imamata Donja Prača, sa mjesečnim primanjima od 942 dinara.⁹² Osim u obavljanju vjersko-prosvjetnih poslova učestvovao je i u društveno-korisnim aktivnostima. Tako je za fond Ženskog muslimanskog sirotišta među džematlijama u Prači 1932. godine sakupio 160 dinara i 50 para.⁹³ Bio je i pretplatnik Glasnika Islamske zajednice.⁹⁴ Šerif efendija Čvorugić je u Živaljevićima službovao od 1935. godine, a kada je njegova služba bila okončana nije nam poznato. Dostupna izvorna građa navodi da je još polovinom 1942. godine imamat Živaljevići funkcionisao pod njegovim rukovodstvom. Vjerovatno je odmah sa završetkom rata i povratkom iz izbjeglištva on ponovno nastavio raditi u Prači, s obzirom na to da je već 1946. godine zabilježeno njegovo prisustvo u ovom mjestu.⁹⁵ U prilog ove teze idu i navodi iz jednog sjećanja, koji kažu da je efendija Čvorugić bio prvi poslijeratni imam u Prači i da je molitvu obavljao među golim zidinama, čađavim od „gareži i dima strašne paljevine“, bez džamijskog krova i minbera, te da je hutbu držao sa kamenih stepenica.⁹⁶ Istovremeno dok je Čvorugić bio imam u Živaljevićima zabilježena je i djelatnost Mula Jusufa Isakovića, seoskog hodže, koji je s obzirom na godine živio i u vrijeme prijašnjih imama. Isaković je rođen 1860-tih, a ubijen je od četnika 1942. kao starac od 80 godina u selu Šatorovići, gdje se nekoliko

⁹¹ GHB, Arhiv IZ, VD, 1932, Kutija 36, VD-36-7181_1932; ZI, 1936, Arhivistički neobrađena građa – broj protokola na dokumentu: 2841/1936. Sresko vakufsko-mearifsko povjerenstvo u Rogatici obavijestilo je u januaru 1933. godine Vakufsku direkciju u Sarajevu da je Hakija Čvorugić umro i da se njegovom ocu Šerifu obustavi porodični dodatak koji je do tada ostvarivao na ime umrlog djeteta. – GHB, Arhiv IZ, VD, 1933, Kutija 6, VD-6-1104_1933.

⁹² GHB, Arhiv IZ, POV, 1932, Kutija 14, POV-14-49_1932.

⁹³ GHB, Arhiv IZ, VD, 1932, Kutija 37, VD-37-7568_1932.

⁹⁴ GHB, Arhiv IZ, G-VIS, 1938, Kutija 2, G-VIS-2-447_1938.

⁹⁵ Kakvim pritiscima i prijetnjama je Šerif efendija Čvorugić bio izložen za vrijeme službe u postratnoj Jugoslaviji govore i navodi iz dopisa upućenog Komisiji za vjerska pitanja 14. novembra 1946. godine. U ovoj žalbi je saopšteno da je imamu tamošnji komandir milicije Miloš Đurković bio naredio da se mora njemu prijavljivati prilikom odlaska na svaku dužnost, „te da ne smije predavati vjeronauku jer ako mu zateče koje dijete od 7 godina starije on će se s njim obračunati“. – Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme avnojevske Jugoslavije (1945-1953)*, str. 454.

⁹⁶ Džematlija Prače, „Prači je neophodna gasulhana“, u: *Preporod*, br. 7(158), Sarajevo, 1. 4. 1977, str. 7.

mjeseci uspješno sakrivaao po seoskim tavanima.⁹⁷ Izvorna građa ne daje više podataka o ovoj ličnosti. Vjerovatno je on bio pomoćni imam u Živaljevićima, osobito u periodu kada su bili uspostavljeni imami-matičari, koji su primarno vodili brigu o administraciji džemata, matičnim knjigama i prosvjeti, dok su gasuljenje mrtvih, klanjanje dženaze i ostale poslove vršile seoske hodže.⁹⁸ U tom kontekstu vrijedi istaći da usmena predaja navodi kako je tokom 1948. godine u Živaljevićima kao teravijah-imam djelovao Suljo Hodžić, mujezin džamije u Godomilju.⁹⁹

Prvi imam živaljevićke džamije nakon Drugog svjetskog rata bio je Jusuf efendija Ramović iz Seljana kod Rogatice. Rođen je 1892. godine. Završio je osam godina medrese i imamski tečaj, odnosno matičarski ispit, u Rogatici. U službi je bio od 1914. godine.¹⁰⁰ Do početka rata primarno je obavljao posao vjeroučitelja. Njegovo prvo zaposlenje bilo je na Narodnoj osnovnoj školi u selu Osovo, gdje je bio i tokom dvadesetih godina.¹⁰¹ Nakon toga službovao je po školama u selima Brčigovo, Sočice i Mesići. Godine 1939. molio je Ulema-medžlis u Sarajevu da ga postavi za stalnog vjeroučitelja ili mualima u gradu Rogatici, ali se njegovoj molbi nije izašlo u susret, uz obrazloženje da nije postojalo nijedno upražnjeno mjesto. Nadležni su mu samo povećali primanja, jer je u to vrijeme ponovno bio angažovan u školi u Osovu.¹⁰² Tek za vrijeme Drugog svjetskog rata vjeroučitelj Ramović obavljao je funkciju vršioca dužnosti i džematskog imama džemata Međeđa i Kreševo. Zbog četničkih napada morao je više puta da ide u izbjeglištvo, pa je usljed mnogobrojnih premještanja bio namješten i na području Konjica. U maju 1942. godine on je od Ulema-medžlisa tražio da ga postavi za imama u Živaljevićima. U svojoj molbi je naveo sljedeće:

„Vašim riješenjem od 14/III 1942 Broj 904/42 postavljen sam za vršioca dužnosti džematskog imama u Kreševu kotara fojničkog. Pošto u kotaru rogatičkom danas imade nekoliko upražnjenih mjesta džematskih imama

⁹⁷ Hodžić, *Četrnaesto stoljeće*, str. 66. Drugi izvor navodi da je Mula Jusuf Isaković rođen 1875. godine. – Agić, *Monografija Stare Gore*, str. 287.

⁹⁸ Adnan Jahić, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918-1941)*, Bočnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju-Medžlis islamske zajednice Zagreb, Zagreb, 2010, str. 479.

⁹⁹ Durmišević, *Monografija Godomiljsko-boričkog platoa*, str. 134.

¹⁰⁰ GHB, Arhiv IZ, DI, Dosje imama Jusufa Ramovića, „Molba za vjeroučiteljsku nagradu“.

¹⁰¹ Arhiv BiH, ZVS, 1914, Kutija 264, 87-414/2; 87-414/6.

¹⁰² GHB, Arhiv IZ, Fond Reisul-ulema – Vrhovno islamsko starješinstvo, 1939, Kutija 9, R-VIS-9-2723_1939.

*to molim cijenjeni naslov, da me o mome vlastitom trošku premjesti u džemat Živaljeviće, poštoje dotični imam g. Šerif ef. Čvorugić zamolio premještaj u Praču gdje je i ranije služio. Moja se kuća nalazi u blizini džemata Živaljevića, pa bih mogao biti od koristi svojoj porodici, a svoju dužnost vršiti u gore navedenom džematu. U nadi da će se ova moja molba povoljno riješiti unaprijed se najtoplije zahvaljujem.*¹⁰³

Ulema-medžlis nije pozitivno odgovorio na ovu molbu, s obzirom na to da je mjesto u Živaljevićima bilo popunjeno, odnosno Šerif efendija Čvorugić je i dalje vršio službu u ovom džematu. Ramović je kraj Drugog svjetskog rata dočekaao kao imam-matičar džemata Međeđa, sa privremenim sjedištem u Sarajevu, a nakon toga je u periodu od 1946. do 1949. godine ponovno bio raspoređen na mjesto imama i mualima u Konjicu. U aprilu 1949. godine obavijestio je Ulema-medžlis da će napustiti ovo mjesto i sa porodicom se preseliti u rodno selo Seljane. Ujedno je naglasio da namjerava ostati u službi Islamske zajednice, pa je u skladu s tim i zamolio sljedeće: „Kako postoji upražnjeno mjesto u džematu Živaljevići, srez Rogatica, to učtivo molim da me Naslov u tom svojstvu postavi u Živaljevićima i o tom preko Sreskog vak. mear. povjerenstva u Rogatici obavijesti.“¹⁰⁴ Ulema-medžlis je već u maju 1949. godine na svojoj sjednici uvažio ovu molbu i Jusuf efendiju Ramovića imenovao imamom i mualimom džemata Živaljevići. On je ovu službu obavljao naredne četiri godine. Krajem 1952. godine nadležnim vakufskim organima uputio je novu molbu u kojoj je između ostalog naveo: „Pošto se ne osjećam sposobnim za daljni rad i pošto već imam preko 35 godina službe i 60 godina starosti to molim naslov da me penzionište da mi izda riješenje o penziji.“¹⁰⁵ Postupajući po ovome zahtjevu Ulema-medžlis je Ramovića razriješio dužnosti imama sa 31. majem 1953. godine i penzionisao ga.¹⁰⁶ Na taj način je okončana njegova služba u Živaljevićima.

¹⁰³ GHB, Arhiv IZ, DI, Dosje imama Jusufa Ramovića, „Molba za premještaj u džemat Živaljeviće 1942. godine“.

¹⁰⁴ GHB, Arhiv IZ, DI, Dosje imama Jusufa Ramovića, „Molba za premještaj u džemat Živaljeviće 1949. godine“.

¹⁰⁵ GHB, Arhiv IZ, DI, Dosje imama Jusufa Ramovića, „Molba za penzionisanje 1952. godine“.

¹⁰⁶ GHB, Arhiv IZ, VIS, 1953, Kutija 6, VIS-6-1674_1953.

U narednom periodu, usljed poznatih okolnosti pomanjkanja stručnog imamskog kadra i vladajućih društveno-političkih odnosa, dolazilo je do situacija u kojima su pojedini džemati i džamije određeni vremenski period bili bez imama, što je bio slučaj i sa Živaljevićima. Obično je jedan imam bio nadležan za više džemata, pa je i aktivnost u nekim džamijama bila svedena na minimum. Za živaljevičku džamiju su obično bili nadležni imami džamije iz Godomilja, ako je i ona u tom periodu imala stalnog vjerskog službenika. Kao prvi takav imam u izvornoj građi se spominje Asim efendija Bogilović.¹⁰⁷ Rođen je 1913. godine u Godomilju i od formalnog vjerskog obrazovanja imao je samo imamski ispit položen 1964. godine. Od maja naredne godine bio je imenovan imamom i hatibom džamije u svom rodnom mjestu.¹⁰⁸ Za Živaljeviće je bio nadležan četiri godine, sve dok nije bio postavljen novi imam. U tom periodu izgrađena je i svečano otvorena nova džamija.

Od 1969. do 1978. godine imam džamije u Živaljevićima bio je Ramiz efendija Dumanjić, iz sela Dumanjića kod Rogatice. Rođen je 1943. godine. Vanredno je položio tri razreda Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu.¹⁰⁹ Bio je vrlo aktivan imam, koji je u više navrata sudjelovao kao autor članaka objavljenih u glasilima Islamske zajednice, a interesovao se i za različita pitanja vezana za organizaciju islamskog života o čemu je tražio odgovore od tadašnjih vjerskih autoriteta.¹¹⁰ Njegovim radom bio je zadovoljan i Odbor islamske zajednice Rogatica koji je o njemu pri prelasku u drugi džemat, između ostalog, naveo i sljedeće: „Napominjemo da je navedeni kandidat čestitog i moralnog vladanja sa velikom željom da radi u Islamskoj zajednici u svojstvu imama, hatiba i muallima, a jedan je od najuspješnijih imama u rasturanju islamske

¹⁰⁷ Iako ne postoji direktna potvrda u izvornoj građi može se pretpostaviti kako je prethodnik Asim efendije Bogilovića na mjestu imama džamije u Godomilju, Mustafa efendija Sućeska, bio nadležan i za Živaljeviće. Sućeska je obavljao službu u ovom džematu od 1950. do 1960. godine, pa se njegova djelatnost u potpunosti poklapa sa vremenom kada je bilo upražnjeno mjesto imama u Živaljevićima nakon penzionisanja Jusuf efendije Ramovića. Mustafa efendija Sućeska rođen je 1900. godine u selu Jasenicama kod Rogatice, a umro je u Sarajevu 1983. godine. Nakon završene medrese službovao je u Turkovićima kod Fojnice, Godomilju kod Rogatice i Goduši kod Visokog. Penzionisan je 1966. godine. – Ramiz Dumanjić, „Hadži Mustafa Sućeska“, u: *Preporod*, br. 11, Sarajevo, 1. 6. 1985, str. 18.

¹⁰⁸ GHB, Arhiv IZ, VIS, 1965, Kutija 3, VIS-3-895_1965.

¹⁰⁹ GHB, Arhiv IZ, DI, Dosje imama Ramiza Dumanjića, „Molba za postavljenje vršenja imamske dužnosti“.

¹¹⁰ GHB, Arhiv IZ, VIS, 1967, Kutija 1, VIS-1-294_1967.

štampe na području našeg Odbora.“¹¹¹ U ljeto 1978. godine Ramiz efendija Dumanjić počinje službu u rogatičkom džematu Podgradac, gdje je ostao sve do aprila 1992. godine kada je izbjegao na slobodnu teritoriju u Žepi. U ovoj enklavi bio je aktivni imam sve vrijeme rata, a nakon njenog zauzimanja 1995. godine djelatnost do penzionisanja je nastavio na području Kaknja.¹¹²

Nakon Ramiza efendije Dumanjića džemat Živaljevići je bio u nadležnosti imama džamije u Godomilju, Ismeta efendije Plehe, iz sela Osovo kod Rogatice. Rođen je 1926. godine u zaseoku Plehići. Pored toga što je bio imam u Godomilju i Živaljevićima, službu je obavljao i u džamiji Šetići. Godine 1992. sve tri džamije su u potpunosti uništene, što je dovelo do zamiranja organizovanog vjerskog života na ovom području. Nakon agresije na Bosnu i Hercegovinu Ismet efendija Pleho živio je u Sarajevu, gdje je i umro 2005. godine.¹¹³ U postratnom periodu, nakon što je džamija u Živaljevićima obnovljena, nije postojala mogućnost za postavljanjem stalnog imama i vjerske obrede povremeno obavljaju honorarni vjerski službenici iz Sarajeva. Kao što je ranije rečeno, ovdje predstavljeni spisak imama džemata Živaljevići sasvim sigurno ne navodi sve ličnosti koje su obavljale ovu službu. Dostupna izvorna građa je omogućila da se istaknu biografije samo onih koji su zabilježeni u dokumentima, stoga ostaje otvorena mogućnost da se prilikom novih istraživanja ova tema detaljnije obradi i dopuni.

¹¹¹ GHB, Arhiv IZ, DI, Dosje imama Ramiza Dumanjića, „Predlog Odbora Islamske zajednice Rogatica za postavljenje imama Dumanjić Ramiza u džematu Podgradac“.

¹¹² Mehmed Deliće, „Vjerski život nije stao“, u: *Muallim*, br. 48-49, 1996, str. 15; Emrah Đozić, „Vjerski život u Srebrenici i Žepi tokom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. godine“, u: *Genocid nad Bošnjacima, Srebrenica 1995-2020: Uzroci, razmjere i posljedice*, Tom I, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu-Univerzitet u Sarajevu-Univerzitet u Tuzli-Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo-Tuzla, 2021, str. 507, 510, 512.

¹¹³ Fadil Pleho, *Historijat sela Osovo, zaseok Plehići – Rodoslovlje prezimena Pleho*, rukopis neobjavljene monografije. Zahvaljujem se gospodinu Fadilu Plehi na ustupljenim podacima.

RAD MEKTEB-IPTIDAIJE U ŽIVALJEVIĆIMA

Prije uspostavljanja mekteb-iptidaije postojao je u Živaljevićima stari mekteb u kojem su djeca iz sela stjecala osnovno znanje o vjeri. Prema izvještaju koji je Kotarska vakufska komisija u Rogatici poslala Zemaljskoj vakufskoj komisiji 1894. godine na području rogatičkog kotara djelovalo je deset mualima.¹¹⁴ Njih sedam bili su angažovani u gradskim mektebima, dok su samo trojica radili u okolnim selima. Izvještaj nije precizirao o kojim se selima radi. Međutim, popis stanovništva proveden naredne 1895. godine, prilikom kojeg su popisani i svi vjerski objekti u zemlji, naveo je da su postojali mektebi u selima Prača, Godomilje i Živaljevići.¹¹⁵ Mala je vjerovatnoća da je u godini dana došlo do izmjena, pa se sa velikom sigurnošću može tvrditi kako je mekteb u Živaljevićima zasigurno postojao 1894. godine. Bio je to sibjan-mekteb uz postojeću džamiju, koji je vjerovatno egzistirao koliko i sama džamija.¹¹⁶ Ipak, treba naglasiti da ne postoji konkretan historijski izvor koji to potvrđuje.

¹¹⁴ GHB, Arhiv IZ, Fond Zemaljsko vakufsko povjerenstvo za Bosnu i Hercegovinu (1890-1895), 1894, Kutija 86, ZVP-86-1820_1894.

¹¹⁵ *Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895.*, str. 88, 94, 106.

¹¹⁶ Pored mekteba u Živaljevićima i Godomilju, koji su se nalazili uz postojeće džamije iz osmanskog perioda i za koje se može pretpostaviti kako i sami potiču iz tog vremena, usmena predaja navodi da je na širem području Godomiljsko-boričkog platoa u austrougarskom periodu mekteb egzistirao i u selu Stara Gora. Prema tim navodima vjerska pouka je vršena u zgradi tamošnjeg Konaka sve do 1914. godine, kada je taj objekat zapalila srbijanska vojska u Prvom svjetskom ratu. Nastava je zatim održavana u privatnoj kući i naposljetku u novosagrađenom mektebu od dvadesetih godina pa sve do 1941. godine. – Agić, *Monografija Stare Gore*, str. 54. Izvorna građa ne evidentira postojanje ovog mekteba u austrougarskom periodu. S druge strane, ona bilježi otvaranje prve mekteb-iptidaije na ovom području. Derviš-beg Šetić je 1905. godine sagradio džamiju i mekteb-iptidaiju u selu Šetići. Ovaj vakif je osnovao i poseban vakuf iz čijih sredstava su se finansirali imam, mujezin i mualim. – „Novi hajrat u Šetićima (kotar Rogatica)“, u: *Bošnjak*, God. XV, Br. 25, 22. juni 1905, str. 1. O postojanju vjerske pouke i u selu Arnautovićima u blizini Borika polovinom devetnaestog stoljeća govori i slučaj Mušan efendije Muftića Užičanina, oca poznatog Mula Ahmed efendije Užičanina, koji je u ovome mjestu učio pred mualimom, a nakon toga se školovao u Rogatici i Sarajevu. Za razliku od Živaljevića i Godomilja, gdje je mekteb funkcionisao kao organizovana institucija, ovdje se vjerovatno radilo o vidu privatne naobrazbe, s obzirom na to da je Mušan efendija Užičanin nakon progonstva iz Užica živio u Arnautovićima kod Omer-bega Selimbegovića, koji mu je mogao priuštiti ovakav oblik obrazovanja. – Ramiz Dumanjić, „Hadži Ahmed ef. Užičanin (1896-1980)“, u: *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ*, God. XLVI, br. 4, Sarajevo, 1983, str. 619-621.

Ovaj mekteb djelovao je sve do 1910. godine kada je u Živaljevićima osnovana mekteb-iptidaija. Zaključkom Vakufsko-mearifskog saborskog odbora ona je trebala početi sa radom u mjesecu oktobru. Već u avgustu Saborskom odboru se obratio Šemsudin (Šemso) efendija Babić iz sela Sokolovića, kotara rogatičkog, tražeći da se imenuje mualimom ovog novootvorenog mekteba. U svojoj molbi naveo je sljedeće:

*„Smjerno potpisani molim taj veleštovani vakuf.
mearif. saborski odbor, da bi me blago izvolio
naimenovati mualimom mektebi iptidaije u
Živaljevićima, kot. Rogatica koja će se po vašem
zaključku ove godine otvoriti. Pošto sam svršio dar-
ulmualimin odličnim uspjehom prošle godine, a ne
posjedujem nikakva pokretnog i nepokretnog imanja,
to mi je vrlo nužno da dobijem odma jedno
mualimsko mjesto, da bi mogao sebe i svoju mater
uzdržavati, te da nebi ovo nauke, što sam u mektebu
stekao boreći se za svagdanji kruh izgubio. Za to se
nadam, da će taj veleštovani odbor čim prije mojoj
poniznoj molbi udovoljiti.“¹¹⁷*

Kotarsko vakufsko-mearifsko povjerenstvo Rogatica je ovu molbu prosljedilo u Sarajevo i preporučilo nadređenim instancama da joj udovolje, odnosno da Šemsu efendiju Babića imenuju za mualima. Također, Povjerenstvo je upoznalo Vakufsko-mearifski saborski odbor da zgrada mekteba još uvijek nije bila sagrađena, te da je za održavanje nastave uzet pod kiriju jedan odgovarajući objekat u selu. U svom odgovoru Saborski odbor je saopštio da je Ulema-medžlisu predložio Babića, ali da ne može obezbijediti sredstva za kiriju s obzirom na to da ta stavka nije bila unešena u godišnji proračun vakufa. Ulema-medžlis je uvažio navedenu molbu i polovinom oktobra za prvog mualima mekteb-iptidaije u Živaljevićima dekretom imenovao Šemsu efendiju Babića, sa godišnjom platom od 600 kruna.¹¹⁸ Ovo postavljenje je bilo očekivano, s obzirom na to da je ovaj kandidat ispunjavao formalni uvjet za rad u iptidaiji, odnosno završio je Darul-mualimin u Sarajevu. Također, bio je iz

¹¹⁷ GHB, Arhiv IZ, Fond Vakufsko-mearifski saborski odbor (1909-1930) (dalje VMSO), 1910, Kutija 37, VMSO-37-7745_1910.

¹¹⁸ GHB, Arhiv IZ, VMSO, 1910, Kutija 37, VMSO-37-7745_1910.

rogatičkog kotara, što je omogućavalo njegov brzi dolazak u selo i početak održavanja nastave.

Mualim Babić obavijestio je 1. novembra 1910. godine Kotarsko vakufsko-mearifsko povjerenstvo u Rogatici da je otpočeo nastavu u mektebu u Živaljevićima 22. oktobra iste godine.¹¹⁹ Zgrada u kojoj je bila smještena mekteb-iptidaija obnovljena je ranije tokom godine što potvrđuje dopis Vakufsko-mearifskog povjerenstva Rogatica upućen Vakufsko-mearifskom saborskom odboru u Sarajevu. U njemu se moli Saborski odbor da pošalje sredstva u iznosu od 95 kruna i 30 helera, koliko je utrošeno za popravak objekta i nabavku namještaja.¹²⁰ Sačuvani račun pokazuje za šta konkretno je iskorištena navedena svota.

BR.	PREDMET	IZNOS	
1.	Krečenje i izbijanje pregrade u mektebu	8 K	80 h
2.	Zahod	5 K	80 h
3.	Trenice za klupe	40 K	50 h
4.	Izrada klupa	9 K	-
5.	80 lančića a 4 h	3 K	20 h
6.	2 solinara a 1 K 10 h	2 K	20 h
7.	1 vrata pećna	1 K	30 h
8.	1 brava	1 K	50 h
9.	1 šporet	3 K	-
10.	3 pendžera	7 K	-
11.	1 pendžer i 3 stakla	3 K	-
12.	Hastal u mektebu	4 K	-
13.	Za nošenje stvari	1 K	-
14.	1 peć	5 K	-
UKUPNO:		95 K	30 h

Račun utrošenih sredstava za popravak zgrade mekteb-iptidaije i nabavku namještaja¹²¹

Neobjavljena dostupna izvorna građa omogućava da se rekonstruišu pojedini segmenti u djelatnosti mekteb-iptidaije u Živaljevićima. Kotarsko

¹¹⁹ GHB, Arhiv IZ, VMSO, 1910, Kutija 41, VMSO-41-8680_1910.

¹²⁰ GHB, Arhiv IZ, VMSO, 1911, Kutija 50, VMSO-50-302_1911.

¹²¹ GHB, Arhiv IZ, VMSO, 1911, Kutija 50, VMSO-50-302_1911.

vakufsko-mearifsko povjerenstvo Rogatica u decembru 1910. godine tražilo je od Vakufsko-mearifskog saborskog odbora u Sarajevu da za tri novoosnovane mekteb-iptidaje, među kojima je bila i ona u Živaljevićima, pošalje kućni red.¹²² Isto Povjerenstvo je u februaru 1911. godine tražilo od Saborskog odbora da za potrebe ove mekteb-iptidaje pošalje trideset mushafa. Saborski odbor nije mogao izaći u susret ovoj molbi, navodeći u svome odgovoru kako nema tražene knjige, niti su sredstva koja su u proračunu vakufa određena u ovu svrhu dostatna za kupovinu istih.¹²³

U proračunu vakufa iz 1913. godine navedeno je da se za godišnju platu mualima mekteb-iptidaje u Živaljevićima izdvajalo 600 kruna iz sredstava Centralne vakufske zaklade.¹²⁴ Taj iznos bio je isti kao i onaj koji je 1910. godine bio određen dekretom mualima Babića. U navedenom proračunu postojala je i stavka „paušal za mektebske potrebe“ koja je iznosila 40 kruna. Na osnovu izdataka drugih iptidaija, gdje je iznos kirija bio naveden kao posebna stavka, zaključujemo da u stavku „paušal za mektebske potrebe“ nije spadala kirija mekteba u Živaljevićima. Dostupna izvorna građa ne daje mogućnost da se precizno tvrdi kako je sagrađena posebna mektebska zgrada zbog toga što u proračunu iz 1913. godine nije naveden iznos kirije. Moguće je da je dotadašnji iznajmljeni objekat pod kirijom uvakufljen za potrebe mekteba. Također, postoji mogućnost da su džematlije najam plaćale samostalno i bez sredstava Centralne vakufske zaklade, pa stoga ovaj izdatak nije ni bio istaknut u vakufskom proračunu. Sva tri navedena rješenja ove nedoumice ostaju isključivo u domenu vjerovatnoće, s obzirom na to da izvorna građa ne upućuje na to da li je živaljevički mekteb plaćao kiriju ili ne. Međutim, bez obzira na to, činjenica je da je nastava redovno održavana.

Mekteb-iptidaija u Živaljevićima, kao i većina drugih seoskih mekteba ovog tipa, imala je samo prvog mualima. Broj djece koja su pohađala nastavu onemogućavao je imenovanje drugog i trećeg mualima, što je bio slučaj sa gradskim iptidajama. Ranije je navedeno da je prvi imenovani mualim bio Šemso efendija Babić. On je ovu službu obavljao do novembra 1912. godine, kada je postavljen za prvog mualima mekteb-iptidaje u njegovom rodnom mjestu Sokolovićima.¹²⁵ Na mjestu mualima u Živaljevićima naslijedio ga je

¹²² GHB, Arhiv IZ, VMSO, 1910, Kutija 45, VMSO-45-9437_1910.

¹²³ GHB, Arhiv IZ, VMSO, 1911, Kutija 57, VMSO-57-1939_1911.

¹²⁴ *Samostalni vakufi*, Centralna vakufska zaklada, Štamparija „Naroda“, Sarajevo, 1913, str. 26.

¹²⁵ GHB, Arhiv IZ, UM, 1915, Kutija 6, UM-6-622_1915. Šemsudin (Šemso) efendija Babić, sin Omerov, rođen je u selu Sokolovići 1886. godine (prema drugom izvoru 1890. godine). U Rogatici je pohađao mekteb-iptidaiju, a u Sarajevu ruždiju i Gazi

Bešir efendija Gabela iz Ostrožca kod Konjica.¹²⁶ Tu se zadržao sve do nastupanja ratnih prilika kada je zajedno sa džematlijama bio prinuđen napustiti Živaljeviće i otići u izbjeglištvo.¹²⁷ Iz godišnjih izvještaja o radu uočava

Husrev-begovu medresu. Nakon toga završio je i Darul-mualimin 1909. godine. Od 1910. godine bio je I mualim mekteb-iptidaije u Živaljevićima. Nakon što je 1912. godine premješten u rodno mjesto u njemu je službovao sve do smrti. Za vrijeme ratnih dejstava tokom Prvog svjetskog rata napustio je Sokoloviće, ali je po povratku nastavio raditi kao imam mjesne džamije i mualim mekteb-iptidaije. Od 1918. godine bio je i vjeroučitelj na Narodnoj osnovnoj školi u Klečkovcu. Kada su krajem dvadesetih godina uspostavljeni imamat i imenovan je džematskim imamom, odnosno imamom-matičarem džemata Sokolovići. Njegova mjesečna plata u to vrijeme iznosila je 1564 dinara i 50 para. Pred šerijatskim sudom u Rogatici vjenčao se 1917. godine sa Makbulom Šetić, kćerkom Salihovom, iz Šetića. Sa njom je imao šestoro djece: sinove Mustafu (1917), Salima (1918), Ahmeda (1928) i Hamdiju (1931), te kćeri Behiju (1922) i Hajriju (1923). Umro je 12. aprila 1934. godine, nakon što je obolio od pjegavog tifusa i bolovao četrnaest dana. Osim vjersko-prosvjetne djelatnosti Šemso efendija Babić bio je i društveno angažovan, pa je zabilježen kao član Mjesnog odbora Gajreta u Sokolovićima. Bio je pretplatnik Glasnika Islamske vjerske zajednice sve do smrti. Istakao se i kao sakupljač dobrovoljnih novčanih priloga džematlija imamata Sokolovići za potrebe osnivanja ženskog muslimanskog sirotišta u Sarajevu. Tom prilikom je darovao najveći pojedinačni iznos, a učešće u ovoj akciji uzeli su i njegov sin Salim i supruga Makbula. Vrijedi istaći da je 1923. godine bio jedan od potpisnika izjave kojom su predstavnici rogatičkih muslimana, bez obzira na njihovu stranačku orijentaciju i pripadnost, povukli ranije iskazanu podršku sreskom načelniku Spasoju Paniću, s obzirom na to da je u februaru iste godine "pred nekoliko stotina građana i seljaka javno na čaršiji opsovao tursku majku svima muslimanima i spremao nas u Aziju". O radu Šemse efendije Babića najbolje govori dio iz nekrologa objavljenog u onovremenoj štampi povodom njegove smrti, u kome se kaže: "Umrli je bio u svojoj službi točan i savjestan, te se je istakao kao vrlo dobar nastavnik, i bio je obljubljen naročito u svojoj sredini." – GHB, Arhiv IZ, UM, 1918, Kutija 1, UM-1-29_1918; ZI, 1929, Kutija 2, ZI-2-202_1919; POV, 1932, Kutija 14, POV-14-49_1932; VD, 1932, Kutija 36, VD-36-7181_1932; 1933, Kutija 12, VD-12-2301_1933; G-VIS, 1935, Kutija 1, G-VIS-1-182_1935; "Jedna nelojalnost »Srp. Riječi«, u: *Iršad*, God II, br. 17 (63), 7. 3. 1923, str. 3; "Mjesni odbori i povjerenici Gajreta", u: *Gajret*, God XII, br. 12, 16. 6. 1931, str. 349; "Merhum Šemsudin ef. Babić", u: *Islamski svijet*, God. III, br. 84, 4. 5. 1934, str. 7.

¹²⁶ GHB, Arhiv IZ, UM, 1915, Kutija 4, UM-4-297_1915.

¹²⁷ Vakufska uprava je pokušavala iznaći rješenja za novonastalu situaciju uzrokovanu ratnim dejstvima u istočnim dijelovima zemlje, te je prognane vakufske službenike iz istočne Hercegovine i Podrinja nastojala zadržati u službi. Vakufsko-mearifski saborski odbor je u novembru 1914. godine obavijestio kotarska vakufska povjerenstva da će se raseljeni imami i mualimi privremeno postaviti na postojeća upražnjena mjesta u drugim gradovima, obzirom da su njihovi mektebi porušeni i spaljeni, te da je šteta da ih „vakuf plaća, a nikako službe ne vrše, niti im se može ustegniti plaća kad nijesu oni ništa krivi.“ – Arhiv Hercegovačko-neretvanskog kantona, Fond Vakufsko povjerenstvo Mostar, 1914, Kutija 28, 375/14 (1252/14). Na osnovu ove naredbe Bešir efendija Gabela bio je

se da se mektebska nastava u Živaljevićima nije izvodila za sve vrijeme trajanja Prvog svjetskog rata, što nije bio slučaj sa svim drugim rogatičkim mektebima.¹²⁸ Teritorijalno najbliže iptidaije, u Šetićima i Žepi, još od 1915. godine normalno su funkcionisale, kao i dvije u gradu Rogatici, te seoske u Šljedovićima i Brčigovu.¹²⁹ Po svemu sudeći, najveće razaranje pored Živaljevića doživio je mekteb u Hrenovici, čime je u ova dva mjesta bilo onemogućeno održavanje nastave.¹³⁰

Tokom Prvog svjetskog rata mekteb-iptidaija u Živaljevićima je, dakle, u potpunosti obustavila svoj rad. Kada su seljani, pri povratku iz izbjeglištva, tražili od Kotarskog povjerenstva da im postavi mualima, isto ih je odbilo navodeći kako je zgrada mekteba devastirana ratnim dejstvima i da nema uvjeta za održavanje nastave. Da bi se otklonio taj problem mjesni trgovac Mehaga Zimić obnovio je zgradu i ponovno zamolio nadležne da imenuju mualima. Rogatičko povjerenstvo je stoga u januaru 1918. godine uputilo zahtjev Vakufsko-mearifskom saborskom odboru da odredi jednog mualima za živaljevičku mekteb-iptidaiju. Međutim, kako do jula iste godine nije bilo dobilo nikakav odgovor, svoj upit je proslijedilo Ulema-medžlisu u Sarajevo. On je već

privremeno dodijeljen na mjesto mualima u muškoj mekteb-iptidaiji u Bihaću. U proljeće 1915. godine on se razbolio i jedno vrijeme je bio na liječenju u Zemaljskoj bolnici. Na osnovu ljekarskog nalaza bolovao je od „teškog plućnog hroničnog katara i nikako nije [bio] sposoban svoj posao svršavati.“ Vakufsko-mearifski saborski odbor ustanovio je da je Gabela „očevidno tjelesno opao“ te je Ulema-medžlisu predložio da uvaži njegovu molbu za tromjesečni dopust, predložen i savjetovan od ljekara, kako bi otišao u rodno mjesto Ostrožac „na promjenu zraka.“ – GHB, Arhiv IZ, UM, 1915, Kutija 5, UM-5-458_1915. Na osnovu dostupne izvorne građe poznato nam je da je Bešir efendija Gabela prije mualimske službe u Živaljevićima bio mujezin u džamiji Hadži Omera Žetice u Sarajevu. U decembru 1906. godine dodijeljena mu je putem Zemaljske vakufske blagajne potpora u iznosu od deset kruna. Od 1907. godine bio je i član sarajevskog Gajreta. S obzirom na to da je u Sarajevu završio Darul-mualimin i imao potpunu vjeroučiteljsku naobrazbu od januara 1910. godine bio je od Kotarskog vakufsko-mearifskog povjerenstva u Konjicu postavljen za I mualima mekteb-iptidaije u Jablanici. U molbi, kojom je od nadležnih tražio da mu se izda službeni dekret, između ostalog je naveo: „Pošto sam isti bez oca, a sa ono malo imetka što ga imam u Gorici kod Oštrošca ne mogu se dalje na naukama uzdržavati. U nadi, da će mi slavni naslov mojoj molbi udovoljiti i što prije dekret isposlovati.“ Ulema-medžlis je u avgustu 1910. godine potvrdio imenovanje Bešir efendije Gabele i dodijelio mu dekret za mjesto I mualima, uz godišnju platu od 520 kruna. – GHB, Arhiv IZ, ZVR, 1906, Kutija 281, ZVR-281-5716_1906; VMSO, 1910, Kutija 32, VMSO-32-6666_1910; „Popis članova "Gajretovih"“, u: *Gajret*, God. I, br. 1, Sarajevo, 15. 8. 1907, str. 14.

¹²⁸ GHB, Arhiv IZ, UM, 1916, Kutija 1, UM-1-198_1916.

¹²⁹ GHB, Arhiv IZ, UM, 1916, Kutija 6, UM-6-4339_1916; Kutija 7, UM-7-4360_1916.

¹³⁰ GHB, Arhiv IZ, UM, 1916, Kutija 7, UM-7-4519_1916.

narednog mjeseca tražio od Saborskog odbora da na upražnjeno mjesto, ukoliko nije moguće obezbijediti svršenika Darul-mualimina, imenuje mualima i bez potpunih kvalifikacija, samo „da djeca imadu pred kim učiti“.¹³¹ Ulema-medžlis je također tražio i informaciju šta se desilo sa prethodnim mualimom Bešir efendijom Gabelom, za koga se pročulo da je umro ali o tome ova instanca nije bila službeno obavještena.

Još dok je trajala obnova zgrade mekteba Ulema-medžlisu u Sarajevu se 30. juna 1917. godine obratio Mehmed efendija Barlov, mualim ihtijat-sunufa u Stjenicama, zamolivši da bude premješten na mekteb-iptidaiju u Živaljeviće ili Hrenovicu. Svoj zahtjev uputio je zbog „životnih poteškoća“, ne precizirajući o čemu se konkretno radi.¹³² Međutim, u novembru iste godine on je pred Kotarskim vakufsko-mearifskim povjerenstvom u Rogatici izjavio sljedeće: „Ja sam svojevremeno molio za premještenje iz Stjenica u Živaljeviće. Nu budući bi sa premještajem bio silno materijalno oštećen, jer sam se ovdie nekako uradio sa životnim namirnicama, a i nešto sam usijao te od prvašnje svoje molbe odustajem i molim da u Stjenicama i na dalje ostanem.“¹³³ Barlov je i dalje ostao na službi u Stjenicama, dok se iz ranijih navoda vidi da novi mualim u Živaljevićima nije bio imenovan ni u drugoj polovini 1918. godine.

Iz izvorne građe nije moguće ustanoviti kada je tačno postavljen novi mualim, ali je sasvim jasno da je to ipak bio Mehmed efendija Barlov, što se zaključuje na osnovu godišnjih izvještaja o radu mekteba. Ovi izvori omogućavaju saznanje o tome koliko učenika je pohađalo nastavu u prvim poslijeratnim godinama, iz kojih sela su bili, te kakav uspjeh su ostvarivali. Iz prvog izvještaja koji je Kotarsko vakufsko-mearifsko povjerenstvo Rogatica uputilo Muftijskom uredu u Sarajevu vidi se da je nastava na mekteb-iptidaiji u Živaljevićima ponovno pokrenuta tek u školskoj 1919/20. godini. Bio je upisan samo prvi razred koji je pohađalo ukupno 36 učenika (27 dječaka i 9 djevojčica) i to 21 iz Živaljevića, 5 iz Stare Gore, 3 iz Vranjaka i 7 iz Godomilja.¹³⁴ Kao mualim i upravitelj mekteba naveden je Mehmed efendija Barlov, koji je ovu

¹³¹ GHB, Arhiv IZ, UM, 1918, Kutija 6, UM-6-1440_1918. Treba istaći kako su muslimanska djeca u ovome periodu vjersku naobrazbu mogla stjecati na časovima vjeronauke u Narodnoj osnovnoj školi na Borikama, nedaleko od Živaljevića, gdje je kao vjeroučitelj radio Mustafa efendija Čaplijić. Međutim, tokom školske 1917/18. godine od četrnaest upisanih učenika samo osmero muslimanske djece je redovno pohađalo ovu nastavu, pa zbog tako malog broja ni vjeroučitelj Čaplijić nije mogao ostvariti stalni godišnji honorar. – GHB, Arhiv IZ, UM, 1918, Kutija 5, UM-5-1015_1918.

¹³² GHB, Arhiv IZ, UM, 1917, Kutija 7, UM-7-2393_1917.

¹³³ GHB, Arhiv IZ, UM, 1917, Kutija 8, UM-8-4971_1917.

¹³⁴ GHB, Arhiv IZ, MUS, 1920, Arhivistički neobrađena građa – broj: 312/20.

službu obavljao sve do 1935. godine.¹³⁵ U školskoj 1920/21. godini upisan je samo drugi razred, a broj učenika je povećan na 38, s obzirom na to da je iz Godomilja upisano još dvoje djece.¹³⁶ Međutim, razred je uspješno završilo 36 učenika.¹³⁷ Tek su u trećoj godini od reaktiviranja mekteba upisana dva razreda. U prvi razred bilo je primljeno 15, a u treći 32 učenika. Ukupan broj djece iz Živaljevića ostao je isti, dok su ostala tri sela zabilježila porast, pa je iz Godomilja nastavu pohađalo 13, iz Stare Gore 9, a iz Vranjaka 4 učenika.¹³⁸ Sedmero od njih nije uspješno završilo nastavu.¹³⁹ U 2022/23. školskoj godini po prvi put su upisana sva tri razreda, odnosno prvi je pohađalo 17, drugi 10, a treći samo tri učenika.¹⁴⁰ Nastava se i u narednoj 2023/24. godini održavala za tri razreda, s tim što se ukupan broj đaka povećao na 35.¹⁴¹ Na taj način je mekteb-iptidaija započela svoj rad u postratnom periodu i nastavila ga sve do novih ratnih razaranja za vrijeme Drugog svjetskog rata. Ovi dostupni godišnji mektebski iskazi pokazuju, dakle, da se i sama djelatnost ove obrazovne institucije odvijala postepeno, u skladu sa brojem djece prirasle za mekteb, pa je i nastava u punom kapacitetu zaživjela tek nakon par godina.

Za rekonstrukciju rada mekteb-iptidaije u Živaljevićima i razumijevanje specifičnih okolnosti u kojima se odvijala njena djelatnost u periodu između dva svjetska rata vrlo su važna dva sačuvana izvještaja. Prvi od njih jeste iskaz o upisninama iz 1930. godine, koji je Sresko vakufsko-mearifsko povjerenstvo Rogatica poslalo Vakufskoj direkciji u Sarajevu. Vrijednost ovog popisa ogleda se u tome što donosi poimenični spisak djece koja su pohađala mekteb-iptidaiju u Živaljevićima, zatim navodi sela iz kojih su učenici bili, kao i podatke o samom

¹³⁵ Mehmed efendija Barlov bio je mualim u Stjenicama i tokom avgusta 1919. godine, što se uočava iz Uredovne potvrde koju je izdao Ulema-medžlis iz Sarajeva. To jasno pokazuje da se njegov prelazak na službu u Živaljeviće desio nekada u jesen iste godine, kada je i otpočela nova mektepska godina i živaljevačka mekteb-iptidaija obnovila svoj rad. – GHB, Arhiv IZ, UM, 1919, Kutija 6, UM-6-1251_1919.

¹³⁶ GHB, Arhiv IZ, MUS, 1920, Arhivistički neobrađena građa – broj protokola na dokumentu: 398/20.

¹³⁷ GHB, Arhiv IZ, MUS, 1921, Arhivistički neobrađena građa – broj protokola na dokumentu: 384/21.

¹³⁸ GHB, Arhiv IZ, MUS, 1922, Arhivistički neobrađena građa – broj protokola na dokumentu: 14/22.

¹³⁹ GHB, Arhiv IZ, MUS, 1922, Arhivistički neobrađena građa – broj protokola na dokumentu: 275/22.

¹⁴⁰ GHB, Arhiv IZ, MUS, 1923, Arhivistički neobrađena građa – broj protokola na dokumentu: 275/23.

¹⁴¹ GHB, Arhiv IZ, MUS, 1923, Arhivistički neobrađena građa – broj protokola na dokumentu: 307/23.

funkcionisanju mekteba, odnosno problemima oko ubiranja upisnine. Iz tih razloga, u tabeli koja slijedi predstavljen je ovaj iskaz.

Spisak o upisnini na mektebi-ibtidaiju u Živaljevićima - Rogatica za I. semestar škol. godine 1930-31.

Br.	Ime skrbnika	Ime djeteta	Boravište	Uplaćena upisnina (dinara)	Primjedba
1.	Jahić Bego	Almasa	Živaljevići	-	Neće da plati
2.	Jahić Derviš	Habiba	Živaljevići	-	Neće da plati
3.	Hodžić Rašid	Halid	Živaljevići	25	-
4.	Hodžić Fehim	Vasfija	Živaljevići	-	Neće da plati
5.	Živalj Aiša	Derviš	Živaljevići	-	Uvjer. siromaštva br. 403/30
6.	Živalj Pašan	Derviša	Živaljevići	-	Neće da plati
7.	Živalj Avdo	Naza	Živaljevići	-	Uvjer. siromaštva br. 403/30
8.	Živalj Nuko	Derviša	Živaljevići	25	-
9.	Živalj Ahmet	Bilkisa	Živaljevići	-	Neće da plati
10.	Kadrić Hasan	Nazif	Živaljevići	25	-
11.	Kadrić Hasan	Mujo	Živaljevići	25	-
12.	Kadrić Huso	Nizija	Živaljevići	25	-
13.	Arnaut Mehemed	Rasim	Živaljevići	-	Neće da plati
14.	Arnaut Šećo	Idris	Živaljevići	-	Neće da plati
15.	Arnaut Šećo	Zifa	Živaljevići	-	Ostavilo mekteb
16.	Arnaut Osman	Hankija	Živaljevići	-	Neće da plati
17.	Starogorčić Nurko	Fatima	Živaljevići	-	Neće da plati
18.	Starogorčić Jusuf	Ziba	Živaljevići	25	-
19.	Poljo Mujo	Osman	Živaljevići	25	-
20.	Zimić Ibrahim	Abdulah	Živaljevići	-	Neće da plati
21.	Zimić Šerif	Mustafa	Živaljevići	25	-
22.	Isaković Jusuf	Ajkuna	Živaljevići	25	-
23.	Isaković Šećo	Habiba	Vranjak	-	Uvjer. siromaštva br. 403/30
24.	Isaković Šećo	Fatima	Vranjak	-	Uvjer. siromaštva br. 403/30
25.	Selimbegović	Rasema	Vranjak	-	Neće da plati

	Alibeg				
26.	Agić Hašim	Asim	Blažujevići	25	-
27.	Agić Abdulah	Nail	Stara Gora	-	Neće da plati
28.	Agić Mušan	Ramiz	Stara Gora	-	Uvjer. siromaštva br. 403/30
29.	Agić Mušan	Asim	Stara Gora	-	Uvjer. siromaštva br. 403/30
30.	Agić Bećir	Sejfo	Stara Gora	-	Ostavio mekteb- neće da ga šalje
31.	Agić Osman	Hasan	Stara Gora	-	Neće da plati
32.	Agić Ibro	Abdo	Stara Gora	25	-
33.	Agić Ahmet	Jusuf	Stara Gora	-	Uvjer. siromaštva br. 403/30
34.	Agić Mehmed	Ragib	Stara Gora	25	-
35.	Agić Mehmed	Selim	Stara Gora	25	-
36.	Agić Osman	Salko	Stara Gora	-	Uvjer. siromaštva br. 403/30
37.	Poljo Ibro	Selim	Stara Gora	-	Ostavio mekteb
38.	Poljo Hasan	Nazif	Stara Gora	-	Neće da plati niti je donio potvrdu siromaštva
39.	Poljo Hasan	Šemso	Stara Gora	-	Ostavilo mekteb
40.	Hodžić Adil	Hamdo	Godomilje	-	Uvjer. siromaštva br. 403/30
41.	Hodžić Alija	Mehmed	Godomilje	25	-
42.	Hodžić Mujo	Asim	Godomilje	25	-
43.	Hodžić Mehmed	Hasan	Godomilje	25	-
44.	Žigić Vejsil	Nazif	Godomilje	-	Neće da plati

Spisak učenika mekteb-iptidaije u Živaljevićima 1930. godine¹⁴²

Iz predstavljenog spiska jasno se uočava kako su postojali problemi oko ubiranja upisnine za mekteb-iptidaiju u Živaljevićima. Također, neka djeca su istu napustila. Drugi važan izvor jeste Godišnji mektebski zaključni iskaz za mektebsku godinu 1930/31. koji je mualim Mehmed efendija Barlov podnio 30. jula 1931. godine. Iz njega saznajemo da je te godine nastavu pohađalo 39 učenika (u prvom razredu 11, u drugom 15 i u trećem 13) i to 22 iz Živaljevića,

¹⁴² GHB, Arhiv IZ, VD, 1930, Kutija 7, VD-7-8142_1930.

9 iz Stare Gore, 5 iz Godomilja i 3 iz Vranjaka.¹⁴³ O načinu izvođenja nastave i završnog ispita, te uspjehu učenika mualim Barlov je izvijestio sljedeće:

„Nastava na ovoj mektebi-ibtidaiji otpočela je na dan 15. septembra 1930., te je redovito nastavljata do dana 27. juna 1931. Ispit je održan na dan 27. juna 1931. počevši od 9 sati prije podne do podne u prisutnosti dječijih roditelja, džematskog medžliša 3 člana i drugih džematlija. Od 45 upisanih učenika pohađalo je uredno 39 učenika, a ostavio je mekteb 1 učenik i 5 ih nijesu htjeli ni pohađati. Kroz ovu godinu polučen je sljedeći uspjeh: 8 učenika odlično, 13 učenika vrlo dobro, 9 učenika dobro, 6 učenika dovoljno, 3 učenika nedovoljno i 1 učenik ostavio mekteb. Ove je godine svršilo mektebi-ibtidaiju 13 učenika i učenica. Mekteb je inspiciran po izaslaniku i članu sreskog vakufsko-mearifskog povjerenstva u Rogatici H. Muhamed ef Škaljiću na dan 27. maja 1931.“¹⁴⁴

Osim podataka vezanih za nastavu ovaj iskaz navodi da je mualimova plata iznosila 1200 dinara godišnje, te da se za potrebe ogrjeva te godine potrošilo sto dinara. Također, i mektebska zgrada je detaljno opisana, pa se može zaključiti u kakvim uslovima je održavana nastava. Prema ovim navodima

¹⁴³ GHB, Arhiv IZ, VD, 1931, Kutija 57, VD-57-17988_1931.

¹⁴⁴ GHB, Arhiv IZ, VD, 1931, Kutija 57, VD-57-17988_1931. Ovaj iskaz mualima Barlova jasno demantuje izvještaj koji je Prosvjetnom odjeljenju Kraljevske banske uprave Drinske banovine u oktobru iste godine poslao sreski načelnik Načelstva sresa rogatičkog u kome veoma negativnim tonom saopćava o stanju mekteb-iptidaija na području Rogatice. Između ostalog, ovaj izvještaj ističe kako niko ne kontroliše i ne ocjenjuje rad mekteba i mualima. Tu tezu opovrgava inspekcijski pregled muderiza Škaljića na živaljevičkoj iptidaiji, što pokazuje da je Sresko vakufsko-mearifsko povjerenstvo vodilo nadzor čak i nad udaljenijim mektebima od grada, kao što je bio ovaj u Živaljevićima. – ABiH, KBUDB-PO, 1931, Kutija 68, 39178. Da je ova praksa imala kontinuitet i podršku samog Ulema-medžliša iz Sarajeva, koji je i odobravao ovakve inspekcije, govori i izvještaj spomenutog muderiza Škaljića o provjeri rada mekteb-iptidaije u Šljedovićima iz 1939. godine. U njemu su “didaktičko-metodičke sposobnosti, pedagoški pristup, predanost u poslu i vladanje u službi i van službe” tamošnjeg mualima Ibrahim efendije Ajanovića vrednovane ocjenom “odličan”. – Meho Manjgo, “Život i djelo Ibrahima efendije Ajanovića (1884-1941)”, u: Sumeja Ljevaković-Subašić (ur), *Ulema na Balkanu između dva svjetska rata*, Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka-Udruženje ilmije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2023, str. 91.

zgrada je bila primitivna i stara, u vlasništvu vakufa. Sastojala se iz mualimovog stana, dvije razredne sobe od 30 i 25 metara kvadratnih, te zbornice od šest metara kvadratnih.¹⁴⁵

Da je ovakvo stanje ovog vakufskog objekta značajno utjecalo na sam rad mekteba ukazuje i inicijativa za izgradnju nove mektebske zgrade 1933. godine. Upravni odbor Vakufsko-mearifskog vijeća u Sarajevu uvažio je te godine molbu džematlija iz Živaljevića i okolnih sela i dozvolio da se raspoloživi novac vakufa džamije u Živaljevićima utroši u tu svrhu, s obzirom na to da je stara zgrada bila trošna. Kako iznos vakufskih sredstava nije bio dostatan za ovu namjenu, bio je formiran i poseban odbor za prikupljanje dobrovoljnih priloga u novcu i materijalu, koga su činili Ibrahimaga Zimić, Mehaga Oprašić, Salihaga Zimić i drugi.¹⁴⁶ U novoj zgradi mekteb-iptidaije bilo je smješteno i sjedište imamata Živaljevići. Njenu funkcionalnost i zadovoljavajući izgled pohvalio je i Muhamed Š. Kurt, član Ulema-medžlisa iz Sarajeva, kada je prilikom svečanog otvorenja obnovljene džamije posjetio selo 1935. godine.¹⁴⁷ Mehmed efendija Barlov obavljao je funkciju mualima u ovom mjestu sve do 1935. godine. Ulema-medžlis u Sarajevu je u maju iste godine donio odluku da se Barlov premjesti u Praču, a da tamošnji mualim Šerif efendija Čvorugić bude namješten u Živaljeviće.¹⁴⁸ Na taj način došlo je do naizmjeničnog premještenja ove dvojice službenika Islamske zajednice. Čvorugić je na ovom položaju ostao sve do Drugog svjetskog rata, kada je i živaljevićka mekteb-iptidaija prestala sa radom. Ratna razaranja nisu je poštedila ni ovaj put, kao i u vrijeme Prvog svjetskog rata.

Na osnovu izvještaja Ulema-medžlisa iz 1946. godine, upućenog Zemaljskoj Komisiji za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine, saznaje se da je imamat Živaljevići u potpunosti uništen za vrijeme Drugog svjetskog rata.¹⁴⁹ Na taj način je i zgrada mekteb-iptidaije, u kojoj se nalazilo sjedište imamata, bila devastirana. Po povratku stanovništva iz izbjeglištva vjerovatno je došlo do njene obnove, ali na koji način i pod kojim uvjetima je to izvedeno nije nam

¹⁴⁵ GHB, Arhiv IZ, VD, 1931, Kutija 57, VD-57-17988_1931.

¹⁴⁶ „Gradnja mekteba u Živaljevićima“, u: *Islamski svijet*, God. II, Br. 36, 12. maj 1933, str. 6.

¹⁴⁷ GHB, Arhiv IZ, VIS, 1935, Kutija 6, VIS-6-1643_1935.

¹⁴⁸ „Postavljenja i premještaji na području Ulema-medžlisa u Sarajevu“, u: *Glasnik vrhovnog starješinstva Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, God. 3, br. 7, Beograd, 1935, str. 367.

¹⁴⁹ Adis Sultanović, „Vjersko-prosvjetne prilike u imamatu Goražde od 1945. do 1946. godine“, u: *Glasnik Rijasetu Islamske zajednice u BiH*, Br. 5-6, Sarajevo, 2020, str. 439.

poznato. Dostupna izvorna građa kao narednog mualima ovog mekteba navodi Jusuf efendiju Ramovića.¹⁵⁰ Može se pretpostaviti kako je on prvi poslijeratni mualim u Živaljevićima, jer je raniji Šerif efendija Čvorugić već 1946. godine ponovno bio na službi u Prači, što navodi na zaključak da nakon rata nije uopšte djelovao u Živaljevićima. Ramović je ujedno bio i posljednji mualim živaljevičke mekteb-iptidaije, s obzirom na novonastalu situaciju u postratnom periodu i težnju novih vlasti da potpuno zabrane rad mekteba. U skladu s tim vrijedi navesti stav predsjednika Sreskog narodnog odbora Rogatice Danila Jakovljevića po ovome pitanju. U februaru 1948. godine on je potpisao rješenje u kome je pisalo: „Mektebska nastava se ne može dozvoliti radi toga što su nastavnici za održavanje mektebske nastave neprikladni, što prostorije u kojima bi se održavala mektebska nastava ne odgovaraju higijenskim i pedagoškim uslovima“.¹⁵¹ Sasvim je jasno da ovakve generalizacije nisu odražavale pravo stanje stvari na terenu. U takvom ozračju došlo je do potpunog ukidanja mekteba u Bosni i Hercegovini početkom 1952. godine, pa je i rad mekteb-iptidaije u Živaljevićima bio zabranjen. Uz prekide za vrijeme dva svjetska rata ona je, dakle, vršila svoju funkciju preko četiri decenije, baštineći i nastavljajući tradiciju ranijeg sibjan-mekteba iz osmanskog perioda. Navedenim segmentima iz prošlosti ove obrazovne ustanove nastojali smo, koliko je to dostupna izvorna građa omogućila, prikazati kako se odvijala njena djelatnost od osnivanja do ukidanja.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

O džamiji i džematu u Živaljevićima u dosadašnjoj historiografiji nije značajnije pisano. O samom selu je bilo govora najčešće u radovima arheološke orijentacije, prilikom spominjanja nalaza iz prahistorijskog i antičkog perioda koji predstavljaju važna otkrića i u velikoj mjeri su utjecali na bolje razumijevanje pojedinih perioda naše prošlosti, a osobito glasinačke kulture. U radovima posvećenim izučavanju lokalne historije navođene su samo osnovne činjenice o džamiji i džematu. To nas je ponukalo da, koristeći se primarno neobjavljenom arhivskom građom, napišemo rad koji će detaljno rekonstruisati i analizirati historijat džamije i djelatnost džemata u Živaljevićima. Kako je ranije navedeno ovaj tekst nije imao za cilj prikazati cjelokupnu historiju, s obzirom na to da je izvorna građa vrlo oskudna i da onemogućava takav

¹⁵⁰ GHB, Arhiv IZ, ZI, 1951, Kutija 3, ZI-3-302_1951.

¹⁵¹ Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme avnojevske Jugoslavije (1945-1953)*, str. 295-296.

pristup, već naučno obraditi i valorizirati samo one segmente o kojima postoje informacije u izvorima. Iz tog razloga su pojedini periodi detaljnije predstavljeni, dok je o drugima bilo govora samo u osnovnim crtama. Treba istaći da u ovom radu nismo koristili usmenu historiju, odnosno sjećanja pojedinaca, već isključivo pisanu zaostavštinu i usmenu predaju zabilježenu u postojećoj literaturi. Sve navedeno uslovalo je da tokom ovog istraživanja formiramo sljedeće zaključke. Džamija u Živaljevićima sagrađena je u drugoj polovini osamnaestog stoljeća i njen džemat je formiran izdvajanjem iz susjednog džemata Godomilje. Kroz historiju ona je više puta devastirana i rušena, a nakon toga obnavljana. U dvadesetom stoljeću je pretrpjela razaranja tokom Prvog i Drugog svjetskog rata, kao i za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992. godine. Istu sudbinu je imao i seoski mekteb, čime je vjerska infrastruktura u džematu bila potpuno uništena. Da je džemat Živaljevići na lokalnom nivou imao poseban značaj govore i historijske činjenice kako je samo selo predstavljalo sjedište općine u austrougarskom periodu, te da je u skladu s tim i u vjerskom pogledu džemat imao ingerencije nad više sela. Reorganizacijom džemata dvadesetih godina dvadesetog stoljeća Živaljevići su organizovani kao poseban imamat, kome je na čelu bio džematski imam-matičar. Važan trag u djelatnosti džemata ostavili su vjerski službenici koji su službom bili vezani za ovu džamiju. Od svih njih treba izdvojiti Mehmed efendiju Barlova za vrijeme čijeg službovanja je džemat funkcionisao u punom kapacitetu i u značajnoj mjeri poboljšao vjersku infrastrukturu u selu. Da je pitanje obrazovanja djece bilo jedan od važnijih segmenata u životu lokalnog stanovništva govori i činjenica kako je funkcionisanje mekteba u Živaljevićima u izvornoj građi zabilježeno 1894. godine, kada su na cijelom području rogatičkog kotara djelovala samo tri seoska mekteba. Ova praksa je nastavljena osnivanjem reformisane mekteb-iptidaije, koja je postojala sve do zabrane rada mekteba nakon Drugog svjetskog rata. Treba istaći da se seosko stanovništvo posebno isticalo u obnovi zgrade ovog mekteba nakon svakog rušenja i paljenja, a sve s ciljem da proces naobrazbe djece ne bi bio obustavljen. Sve naprijed navedeno govori da su Živaljevići imali bogatu historiju organizacije vjerskog života u selu, na koga su u značajnoj mjeri utjecala krupna društveno-politička dešavanja i oblikovala ga. Njegova rekonstrukcija i analiza značajni su u kontekstu izučavanja lokalne historije rogatičkog kraja, a osobito iz razloga što su Živaljevići danas gotovo napušteno mjesto.

SUMMARY

To date, historiography has paid little attention to the mosque and the jamaat in Živaljevići. The village itself has primarily been mentioned in archaeological studies, particularly in discussions of prehistoric and ancient findings, which constitute significant discoveries that have greatly contributed to a better understanding of certain periods of our past, especially the Glasinac culture. In works dedicated to local history, only basic facts about the mosque and the jamaat have been recorded. This prompted us to compose a study based primarily on unpublished archival material, aiming to provide a detailed reconstruction and analysis of the history of the mosque and the activities of the jamaat in Živaljevići. As previously stated, this text does not seek to present a complete history, given the scarcity of primary sources, which precludes such an approach. Instead, it scientifically examines and evaluates only those segments for which documentary evidence exists. Consequently, certain periods are presented in greater detail, while others are only briefly outlined. It should be noted that this study does not rely on oral history or personal recollections but exclusively on written records and oral traditions documented in existing literature. Based on this research, the following conclusions have been drawn. The mosque in Živaljevići was constructed in the second half of the eighteenth century, and its jamaat was established through a division from the neighboring Godomilje jamaat. Throughout history, the mosque has been repeatedly damaged and destroyed, followed by subsequent reconstructions. In the twentieth century, it suffered devastation during both World War I and World War II, as well as during the aggression against Bosnia and Herzegovina in 1992. The village mekteb faced the same fate, leading to the complete destruction of the religious infrastructure within the jamaat. Historical records indicate that the Živaljevići jamaat held particular local significance, as the village itself served as the municipal center during the Austro-Hungarian period, and consequently, the jamaat exercised religious jurisdiction over several surrounding villages. Following the reorganization of jamaats in the 1920s, Živaljevići was designated as an independent imamate, led by a resident imam-registrar. Religious officials played a crucial role in the activities of the jamaat, particularly Mehmed efendi Barlov, under whose tenure the jamaat operated at full capacity and significantly improved the village's religious infrastructure. The importance of children's education within the local community is evidenced by archival records documenting the operation of the mekteb in Živaljevići as early as 1894, at a time when only three village

mektebs existed in the entire Rogatica district. This practice continued with the establishment of the reformed ibtidai mekteb, which remained operational until the prohibition of mektebs following World War II. The village population was particularly dedicated to rebuilding the mekteb after each destruction and arson, ensuring that the children's education remained uninterrupted. All the aforementioned points underscore that Živaljevići has a rich history of religious organization, significantly shaped by major socio-political developments. The reconstruction and analysis of this history are essential for the study of local history in the Rogatica region, particularly given that Živaljevići is now an almost abandoned settlement.

KORIŠTENI IZVORI I LITERATURA

Neobjavljena arhivska građa:

Arhiv Bosne i Hercegovine

Fond Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu – Sarajevo (1879-1918);
Fond Kraljevska banska uprava Drinske banovine – Prosvjetno
odjeljenje;

Fond Kraljevska banska uprava Drinske banovine – Tehničko odjeljenje;

Arhiv Hercegovačko-neretvanskog kantona

Fond Vakufsko povjerenstvo Mostar;

Arhiv Islamske zajednice

Fond Zemaljska vakufska komisija za Bosnu i Hercegovinu (1883-1894) ;
Fond Zemaljsko vakufsko povjerenstvo za Bosnu i Hercegovinu (1890-
1895);

Fond Zemaljsko vakufsko ravnateljstvo za Bosnu i Hercegovinu (1895-
1909);

Fond Vakufsko-mearifski saborski odbor (1909-1930);

Fond Ulema-medžlis (1882-1958);

Fond Muftijski ured u Sarajevu (1916-1936);

Fond Vakufska direkcija u Sarajevu (1930-1941);

Fond Vrhovno islamsko starješinstvo u SFRJ (1930-1992);

Fond Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva;

Fond Reisul-ulema – Vrhovno islamsko starješinstvo;

Fond Povjerljiva građa;

Zbirka imama;

Dosjei imama;

Arhiv Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika

Odluke o neispunjavanju kriterija;

Objavljeni izvori:

- Aličić Ahmed (priredio), *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, Islamski kulturni centar Mostar, Mostar, 2008;
- Čekić Smail, *Genocid nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu*, Udruženje Muslimana za antigenocidne aktivnosti, Sarajevo, 1996;
- Gazić Lejla (priredila), *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, Svezak II, Bošnjački institut Zürich – Odjel Sarajevo-Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2000;
- *Glavni pregled političkoga razdielenja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1879;
- *Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895*, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 1896;
- Nurkić Kemal-Palo Velija, *Stanovništvo Čelebi Pazara polovinom XIX stoljeća*, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla, 2020;
- „Postavljenja i premještaji na području Ulema-medžlisa u Sarajevu“, u: *Glasnik vrhovnog starješinstva Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, God. 3, br. 7, Beograd, 1935;
- „Prevođenje i razvrstavanje po Pragmatici džematskih imama i pomoćnika na području Ulema-medžlisa u Sarajevu“, u: *Glasnik Vrhovnog starješinstva Islamske vjerske zajednice*, br. 2-3, 1936;
- *Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910*, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 1912;
- Rodinis Andrej (sabradio i uredio), *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini*, Knjiga 2 (1932-1935), Građa za proučavanje političkih, kulturnih i socijalno-ekonomskih pitanja iz prošlosti Bosne i Hercegovine (XIX i XX vijek) N. S. tom I (X), Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2010;
- *Samostalni vakufi*, Štamparija „Naroda“, Sarajevo, 1913;
- *Statistika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine po popisu naroda od 1. maja 1885*, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1886;
- „Zapisnik sa 17. redovne sjednice Rijaseta održane u Sarajevu 15. aprila 2006.“, u: *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*, br. 7-8, Sarajevo, 2006;

Štampa:

Bošnjak, Sarajevo: 1905;
Gajret, Sarajevo: 1907, 1930, 1931;
Iršad, Sarajevo: 1923;
Islamski svijet, Sarajevo: 1933, 1934;
Narodna uzdanica, Sarajevo: 1940;
Naša budućnost, Sarajevo: 1937;
Novi Behar, Sarajevo: 1928-1929, 1935-1936;
Pravda, Sarajevo: 1928;
Sarajevski list, Sarajevo: 1916;

Rukopis:

- Pleho Fadil, *Historijat sela Osovo, zaseok Plehići – Rodoslovlje prezimena Pleho*;

LITERATURA

- Agić Osman R, *Monografija Stare Gore*, Autorsko izdanje, Sarajevo, 2020;
- Bećirović Denis, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme avnojevske Jugoslavije (1945-1953)*, Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju-Medžlis Islamske zajednice Zagreb-Institut za istoriju Sarajevo, Zagreb-Sarajevo, 2012;
- Bešlagić Šefik, *Stećci. Kataloško-topografski pregled*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1971;
- Bušatlić Ismet [et al.], *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini – monografija*, Udruženje ilmije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2013;
- Čoralić Ferid, „Otvorenje džamije u Živaljevićima“, u: *Glasnik Islamske vjerske zajednice*, God. XXXII, br. 7-8, Sarajevo, 1969;
- Čović Borivoj, „Neka pitanja hronologije bronzanog doba glasinačkog područja“, u: *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Nova serija, Sveska 35/36, Sarajevo, 1981;
- Čović Borivoj (ur.), *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Tom 3, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1988;
- Delić Mehmed, „Vjerski život nije stao“, u: *Muallim*, br. 48-49, 1996;
- Dumanjić Ramiz, „Hadži Ahmed ef. Užičanin (1896-1980)“, u: *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ*, God. XLVI, br. 4, Sarajevo, 1983;
- Dumanjić Ramiz, „Hadži Mustafa Sućeska“, u: *Preporod*, br. 11, Sarajevo, 1. 6. 1985;
- Durmišević Smail [et al.], *Monografija Godomiljsko-boričkog platoa*, A dizajn, Sarajevo, 2018;

- Džematlija Prače, „Prači je neophodna gasulhana“, u: *Preporod*, br. 7(158), Sarajevo, 1. 4. 1977;
- Dozić Emrah, „Vjerski život u Srebrenici i Žepi tokom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. godine“, u: *Genocid nad Bošnjacima, Srebrenica 1995-2020: Uzroci, razmjere i posljedice*, Tom I, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu-Univerzitet u Sarajevu-Univerzitet u Tuzli-Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo-Tuzla, 2021;
- Fiala Franjo, „Uspjesi prekopavanja prehistoričkih gromila u jugoistočnoj Bosni (do Glasinca) godine 1897.“, u: *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1897;
- Hadžimusić Semir, „Značaj izučavanja lokalne historije za razvoj historiografije – primjer istraživanja prošlosti općine Lukavac“, u: *Društvene i humanističke studije*, br. 3, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, Tuzla, 2017;
- Hafizović Edhem, „Manifestacije vjerskog života“, u: *Glasnik Islamske vjerske zajednice*, God. XXX, br. 7-8, Sarajevo, 1967;
- Hatibović Lamija-Jusufbegović Rijana-Maslo Amer, „Muslimanska lična imena u djelomičnom popisu užiwalaca timara u Bosanskom ejaletu iz 1830. godine“, u: *Antroponimi orijentalnog porijekla: Jezik, kultura, identitet*, Bošnjački institut – Fondacija Adila Zulfikarpašića, Sarajevo, 2024.
- Hodžić Hamdija, *Porijeklo i istorijat Hodžića iz Šatorovića, Godomilja i Žepe naselja istočne Bosne*, Autorsko izdanje, Sarajevo, 1989;
- Hodžić Ibrahim, *Četrnaesto stoljeće: stradanja Muslimana u rogatičkom kraju u Drugom svjetskom ratu*, Udruženje uleme u Bosni i Hercegovini El-Hidaje, Visoko, 1996;
- Ibrišimović Kasim, „Svečano otvaranje novosagrađene džamije Živaljevići – Rogatica“, u: *Glasnik Islamske vjerske zajednice*, God. XXXI, br. 11-12, Sarajevo, 1968;
- Jahić Adnan, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918-1941)*, Boćnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju-Medžlis islamske zajednice Zagreb, Zagreb, 2010;
- Kožar Azem, „Neki metodološki aspekti istraživanja lokalne historije“, u: *Gračanički glasnik*, God. XVI, br. 32, Monos, Gračanica, 2011;
- Manjgo Meho, „Život i djelo Ibrahima efendije Ajanovića (1884-1941)“, u: Sumeja Ljevaković-Subašić (ur), *Ulema na Balkanu između dva svjetska rata*, Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka-Udruženje ilmijske Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2023;
- Mesihović Salmedin, „CIVES COLONIAE RIS...? Likovi s antičkih epigrafskih spomenika rogatičko-romanijskog područja“, u: *Godišnjak Centra za*

balkanološka ispitivanja, br. 36, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2009;

- Omerdić Muharem, *Prilozi izučavanju genocida nad Bošnjacima (1992-1995)*, El-Kalem, Sarajevo, 1999;

- „Osobne vijesti“, u: *Glasnik islamske vjerske zajednice Nezavisne države Hrvatske*, God. X, br. 8, Sarajevo, 1942;

- Prašo Amir [et al.], *Rogatica*, Svjetlost, Sarajevo, 1966;

- Silajdžić Tarik-Mesihović Salmedin, „Votivna ara Jupitera Kapitolinskog“, u: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, br. 43, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2014.

- Smajlović Mustafa, „Klanjana prva džuma-namaz nakon 19 godina“, u: *Preporod*, br. 10/948, Sarajevo, 15. 5. 2011;

- Sućeska Avdo, „Popis čifluka u Rogatičkom kadiluku iz 1835. godine“, u: *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XIV-XV, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1969;

- Sultanović Adis, „Vjersko-prosvjetne prilike u imamat Goražde od 1945. do 1946. godine“, u: *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u BiH*, Br. 5-6, Sarajevo, 2020;

- Šljivo Galib, „Zavičajna zbirka kao historijski izvor lokalne historije“, u: *Gračanički glasnik*, br. 22, Monos, Gračanica, 2006;

- T. M, „Merhum Mehmed ef. Barlov“, u: *El-Hidaje*, br. 6, Sarajevo, 1941-1942;

- Žiga Jusuf [et al.], *Rogatica: monografija*, TKD Šahinpašić, Sarajevo, 2009,

Internet izvori:

https://web.archive.org/web/20201120175915/https://popis.gov.ba/popis2013/doc/Knjiga2/BOS/K2_T2-2_B.xlsx; pristup ostvaren: 8. 2. 2025.

<https://rogatica-bih.blogspot.com/2011/10/hodza-barlov-iz-zivaljevica.html>; pristup ostvaren: 20. 2. 2025.